

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend.

De Reformatie

jaargang 59 / 15

7 januari 1984

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

Huldrych Zwingli, 1484-1984

Het leven van Zwingli

De dappere herder

De leerling wordt leraar

Zürich, een kerk zonder nachtegaal

Zwingli en Erasmus

PERSSCHOUW

**Ziek zijn en beter worden
De luimen van de dominees**

Op 1 januari 1484 werd Zwingli geboren, als derde zoon van de 'burgemeester' van Wildhaus. Hij staat wat in de schaduw van Luther en Calvijn en van zijn levensgang is ook minder bekend. Bronnen over de tijd van zijn jeugd zijn er nauwelijks en zelf heeft hij weinig over z'n jeugd verteld. Hij heeft dit vermeden, omdat hij elke verering van zijn persoon wilde voorkomen en het goede dat hij mocht verrichten geheel als Gods werk zag¹. Hij stamde uit een welgestelde familie.

Het leven van Zwingli

Over de betekenis van zijn naam zijn veel vermoedens geuit. Het meest waarschijnlijk is de mening dat Zwingli de afleiding is van *Twingli* (een verkleiningsvorm van Zwing of Twing) dat het bekleden van het ambt van de lagere rechtspraak aangeeft. Dit recht zat zo gezegd 'in de familie'.

■ De jeugd van Huldrych Zwingli

In overeenstemming met de familietraditie stond een kerkelijke loopbaan op de voorgrond. Dus werd de begaafde zoon op z'n zesde jaar naar zijn oom *Bartholomeüs Zwingli* gestuurd, een geliefd priester in Weesen aan het Walenmeer. Zwingli's vader deed dit om vast te stellen of Huldrych voor de wetenschap deugde. Vijf van z'n broers bleven boer en Zwingli is z'n levenlang er trots op geweest dat hij van boeren-afkomst was. Z'n oom stuurde hem op de leeftijd van 10 jaar naar Bazel, waar hij de latijnse school bezocht. Hij was blijkbaar verzot op muziek, wat hem een berisping van z'n vader op-

241

leverde: 'k heb liever een filosoof dan een komediant.

In 1497 kwam Zwingli in Bern, waar de Dominicanen hem vanwege z'n prachtige stem in het klooster gelokt hebben. Daarop grepen oom en vader in en stuurden hem in 1498 naar Wenen. Daar studeerden velen uit Zwitserland, want de universiteit was zeer beroemd.²

De meest beduidende geleerde was daar Conrad Celtis, een humanist, die vooral geestdrift wekte bij studenten uit de burgerij: het ging om cultuur, vorming en beschaving. Maar de boerenzoon Zwingli zag de universiteit in de eerste plaats als weg naar de *kerkelijke geleerdheid* en het humanisme bleef daar voor hem een randverschijnsel.

Immers, juist toen het humanisme in Wenen tot een hoogtepunt kwam, verliet Zwingli deze universiteit en ging naar Bazel. Hij was toen 18 jaar. Ook van deze periode weten we

¹ Zie Martin Haas, *Huldrych Zwingli und seine Zeit*, Zürich 1969, S. 9. Veel gegevens zijn aan zijn boek ontleend.

² We verwijzen hier naar de studie van G. W. Locher, *Zwingli und die schweizerische Reformation*, Göttingen 1982, waarin de nieuwste gegevens verwerkt zijn. Ik wijs ook op de uitvoerige studie van dezelfde auteur, *Die Zwinglische Reformation im Rahmen der europäischen Kirchengeschichte*, Göttingen und Zürich, 1979.

foto:
Zwingli. Naar een portret uit 1549.

niet zoveel. Wel dat hij in 1506 'magister artium' werd, de middeleeuwse academische graad van doctor. Al gauw verliet hij de universiteit – hij werd daar niet twee jaar docent, zoals gebruikelijk was – en vestigde zich als priester in *Glarus*.

■ Glarus

Als priester in *Glarus* kreeg Zwingli een drukke werkkring, bijgestaan door drie of vier kapelaans. Bij veldtochten naar Italië ging hij als 'legerpredikant' met zijn gemeenteleden mee, die in vreemde krijgssoldaten gingen om aan de kost te komen. Veel Zwitsers 'verhuurden' zich in die tijd als soldaten. Het 'overbevolkte' Zwitserland met de vele bergen had niet veel arbeidskrachten nodig. Zo was men op 'export' van mankracht aangewezen. Dit had ruïneuze gevolgen. Niet alleen vanwege het feit dat deze 'gehuurde' soldaten soms tegenover elkaar kwamen te staan: Zwitsers in dienst van Frankrijk tegenover Zwitsers in dienst van de paus, maar vooral ook wegens de verruwing van de zeden. Zucht naar buit, ontwenning aan dagelijks werk, uiteenvallen van familiebanden, afhankelijkheid van vreemde machten, kortom: een ongebonden leven, waarin velen de dood vonden.

Terwijl een groot deel van de Zwitserse kantons het met Frankrijk hield, was de streek waarin Zwingli werkte op de hand van de paus. Daar men in deze tijd sterk afhankelijk was van 'huursoldaten' was het de paus veel geld waard om de steun van deze soldaten te ontvangen. Vandaar dat Zwingli een 'jaargeld' van 50 gulden ontving. De trouw aan de roomse stoel had dus voor hem ook politieke consequenties! En financiële voordelen! Maar als pastor zag hij steeds meer de kwalijke gevolgen van deze krijgssoldaten ten behoeve van vreemde machten. In deze tijd begon hij ook Erasmus te lezen, die hij in Basel, zijn 'moeder-universiteit' ontmoet had. En zo werd hij een tegenstander van dit systeem van 'huursoldaten'. Hij zegde zijn 'jaargeld' op.

Hij begon Grieks te leren, verdiepte zich in het Nieuwe Testament, kwam in briefwisseling met Erasmus, maar betwijfelde al gauw de opvatting van de laatste dat de tekst van de bijbel een 'meervoudige' betekenis zou hebben. Zwingli wilde niet weten van een 'geheimzinnige', 'allegorische' betekenis van de bijbel en schreef in 1516: 'Men moet de bedoeling van God alleen maar uit zijn eenvoudige Woord leren kennen'. Dus: niet uit een *meervoudige* betekenis, want de letterlijke verklaring is de 'geestelijke'. Daarmee nam hij afstand van de opvattingen van

Erasmus. Hij was toen 32 jaar.

In deze tijd begon hij ook zijn preken aan de hand van de bijbel voor te bereiden. Later heeft hij dit als het begin van zijn reformatische prediking aangegeven. Wel moet worden vastgesteld, dat hij in deze periode nog sterk beïnvloed werd door het humanisme, waarbij de bijbel werd gezien en gebruikt als instrument om de mensen tot een rationeel inzicht te brengen en tot een ethisch verantwoorde levenswijze te activeren.

Nadat hij van 1516 tot begin 1519 in *Einsiedeln* had gewerkt, waar hij voorzichtig waarschuwde tegen de verering van Maria en de aflaathandel bespottelijk maakte, werd hij in 1519 te Zürich aangesteld. Vooral de gilden in deze stad en andere tegenstanders van het in vreemde krijgssoldaten gaan wilden hem graag als voorganger hebben. Zürich hield het nog steeds meer met de paus dan met Frankrijk en Zwingli werd ook daarom door deze stad begeerd.

■ Zürich

Van 1519 tot augustus 1522 preekte Zwingli bijna dagelijks en behandelde Mattheüs, Handelingen, 1,2 Timotheus, 1,2 Petrus en Hebreë. Een duidelijk 'nee' tegen het pausdom en de mis kwam nog niet door, al ontbrak de polemiek tegen de aflaathandel, de misstanden in Rome, het rozenkransgebed en de aanroeping van heiligen niet.

De persoon van Zwingli wordt ons getekend als: middelgroot, goed gezond en zeer werklustig, ondanks de handicap van bijziendheid en niersteen-aanvallen. Hij was opgeruimd, vriendelijk, nuchter, openhartig en soms heftig. Ook was hij zeer muzikaal. Zijn spreken was duidelijk en aanschouwelijk, levendig en nooit grof, al kon hij vaak ironisch zijn. De vraag is gesteld: h^oe werd Zwingli van *humanistisch* hervormer tot *profetisch* reformator? De een zegt: hij was helemaal afhankelijk van Luther. De ander: vóór Luther was hij al 'evangelisch', onder invloed van de taalwetenschap van Erasmus e.a. Maar nader onderzoek heeft uitgewezen dat hij Luther wel las, maar dan onder het gezichtspunt van het humanisme. Hij zag Luther toen als een hervormer, die eigenlijk niet ver genoeg ging. Dit betekent: Zwingli's eigen herinnering dat hij zijn weg zelfstandig gevonden heeft en gegaan is, klopt met de werkelijkheid. Hij is door de bijbel en door het lezen van Augustinus *reformat* geworden en niet door de leer van Luther. Wel voelde hij zich heel z'n leven aan Luther verwant, getuige zijn uitspraak: 'Luther en ik hebben hetzelfde geloofsvertrouwen op en in Jezus Christus'. Men heeft getracht, in navolging

KERNREDACTIE:
DR. K. VELING (eindredacteur),
DS. C. J. SMELIK,
DR. W. G. DE VRIES

BREDE REDACTIE
PROF. DRS. D. DEDDENS,
PROF. DR. J. DOUMA,
PROF. J. KAMPHUIS,
PROF. DR. C. TRIMP,
DS. C. J. SMELIK,
DR. K. VELING,
DR. W. G. DE VRIES.

Alle stukken bestemd voor de
Redactie aan:
K. Veling,
Postbus 99, 8050 AB te Hattern.

ADMINISTRATIE:
Uitgeverij
Oosterbaan & Le Cointre B.V.
Postrekening 406040
Postbus 25, 4460 AA Goes
Tel. (01100) 15591

Advertenties 35 cent per mm.
Contracttarief op aanvraag.
Advertenties
(01100) 27555, toestel 10.

Zonder schriftelijke toestemming
van de uitgever is het niet toe-
gestaan artikelen uit dit blad over
te nemen.

Abonnement: f 69,— per jaar.
Buitenland: f 121,20 per jaar
(zeepost).
Losse nummers f 1,25 (excl. porto).

van het levensverhaal van Luther, ook bij Zwingli een 'bekeringsgeschiedenis' te signaleren. Maar dit berust op een mistekening. Zwingli wilde niet naar de diepte van zijn eigen ervaringen, maar alleen naar de Schrift beoordeeld worden.

Dat is de doorlopende lijn in zijn werk en de kracht die van zijn prediking uitgaat.

Zo wist hij te bereiken dat in 1520 de Raad van de stad aan alle predikanten gebood: 'de heilige evangeliën en de brieven van de apostelen in overeenstemming met de Geest van God en de echte goddelijke geschriften van het Oude en Nieuwe Testament te prediken'. Alleen werden daarbij ook nog de 'pauselijke rechten' gememoreerd. Slechts

tigste uitgangspunten van Zwingli genoemd. Gevolg: veel nonnen traden uit het klooster, evenals dank zij Luthers werk in Duitsland. In 1522 trad Zwingli in het huwelijk met Anna Reinhart. Het was een 'heimelijk' huwelijk, omdat hij geen aanleiding tot aanstoot wilde geven.

In datzelfde jaar voltrok zich de breuk met Erasmus. *Luther* was inmiddels door de paus in de ban gedaan en de *humanisten* stonden nu voor de keuze: hun hoofd in de schoot leggen, ondanks al hun kritiek op de kerk, of tot reformatie komen. Ze kozen het *eerste*, maar Zwingli werd steeds verder geleid op de weg naar het *laatste*. Zijn invloed op de kleine en grote raad van Zürich nam toe. Door zijn

Geboortehuis van
Zwingli
te Wildhaus

hervorming binnen de bestaande toestanden werd beoogd. Vandaar ook dat de paus Zürich en Zwingli nog lang als medestanders beschouwde en behandelde, als bondgenoten tegen de andere kantons van Zwitserland die het met Frankrijk hielden.

Maar de macht van het Wóórd, van de vrije prediking van het evangelie nam toe!

Het begon met een breken met de wetten voor het vasten. Zwingli wees op de tegenstelling tussen Gods Woord en menselijke inzettingen. Er kwam verzet van de zijde van de geestelijkheid, maar Zwingli sprak in het klooster over de klaarheid en zekerheid van het Woord Gods. Hij legde daarin de nadruk op de Schrift die zichzelf moet uitleggen door de Heilige Geest. Terecht één van de gewich-

prediking kreeg hij een geweldige invloed op het volk. Hij verlangde en verkreeg van de kleine en grote raad dat in 1523 werd opgeroepen tot een godsdienstgesprek, waarbij alleen Gods Woord richtsnoer mocht zijn.

■ Het eerste godsdienstgesprek

In korte tijd schreef Zwingli 67 artikelen, die voor de 600 deelnemers aanknopingspunten moesten bieden. Van roomse zijde werd het recht tot dit godsdienstgesprek betwist, maar Zwingli wist toch de hooggeplaatste roomse prelaat *Johann Faber* tot een discussie te verleiden. Het einde van dit godsdienstgesprek bood het beeld van een verpletterende nederlaag van de roomse hiërarchie tegenover het evangelie. De raad sprak uit dat

voortaan alle priesters, zielszorgers en predikanten niets anders mochten prediken dan wat met het evangelie in overeenstemming was. Daarmee nam de raad de bisschoppelijke competentie in eigen handen en streefde, geheel in overeenstemming met de toenmalige vervlochtenheid van kerk en staat, naar reformatie van het kerkelijk en staatkundig leven.

Kort daarna schreef Zwingli zijn '*Usslegen*', één van de meest werkzame evangelische dogmatieken.

Daarin valt o.m. te lezen dat de bevoegdheid van de overheid in Gods Woord zijn grenzen heeft.

Overall werden nu evangelische predikanten aangesteld.

■ Het tweede godsdienstgesprek

De schriftuurlijke prediking bracht tot duidelijke consequenties. Roomse doops- en mispraktijken werden bestreden, beelden als onschriftuurlijk veroordeeld en over deze zaken werd een tweede godsdienstgesprek uitgeschreven. Predikanten, bisschoppen, de universiteit van Bazel e.a. werden uitgenodigd. Er waren 900 deelnemers. Zwingli noemde het 'godslasterlijk' uit het lichaam en bloed van Christus een offer te maken. De raad nam een zeer voorzichtig besluit: met de beelden blijft het zo tot nader bescheid, met de mis eveneens en er moet een 'korte inleiding' komen tot bevordering van de prediking.

Het ging de radicalen onder de evangelischen lang niet ver genoeg. Er kwam een scheiding, die we hier niet kunnen bespreken, tussen dopers-radicalen en de volgelingen van Zwingli. Zwingli wilde eerst prediking en geloof en dan als gevolg: nieuw-ordering. Hij was daarin bepaald geen radicalist en hield rekening met wat de eeuwen door misgroeid en misvormd was. Maar het belangrijke was wel: de raad was nu als christelijke overheid verplicht initiatieven te nemen. Reformatie werd nu in stad en land *methodisch* nagestreefd.

Er is helaas in het kader van dit artikel geen ruimte om de voortgang van deze reformatie nader uit te werken. Wel kan gezegd worden dat bij een derde disputatie in 1524 de roomse partij als grondig weerlegd gold en dat alle roomse gebruiken en beelden werden afgeschaft.

■ Zwingli over het avondmaal

In grondlijnen is Zwingli's leer al te vinden in de '*Usslegen*' van 1523. Principiële veranderingen volgden niet meer. In 1525 verscheen zijn theologisch hoofdwerk '*Commentarius*

de vera et falsa religione'. In datzelfde jaar gaf hij een brief over het avondmaal uit van Cornelis Hoen, advocaat bij het Hof van Holland in Den Haag. Deze brief was ook onder het oog van Luther gekomen, maar deze koesterde er slechts verachting voor. Maar als deze brief in Zwingli's handen komt is hij zeer geestdriftig over de exegetische hulp die hem geboden wordt. Hoen betoogt dat het woordje *is* in 'Dit is mijn lichaam' opgevat dient te worden als: dit *betekent* mijn lichaam. Dat was voor Zwingli een 'kostbare parel'. Hij geeft dan ook brief van Hoen volledig uit met een naschrift van hemzelf³.

Dat hij de *exegese* van Hoen heeft overgenomen is duidelijk en o.i. volkomen terecht. Of hij daaruit dezelfde conclusies heeft getrokken is minder duidelijk. H. Bavinck heeft erop gewezen dat Zwingli's avondmaalsleer vaak misverstaan is. Hij zag het avondmaal niet alleen als een gedachtenismaal en als een uiting van het geloof van de deelnemers. Hij leerde wel terdege dat Christus als de 'enige spijs der ziel' in het avondmaal aanwezig is en genoten wordt. Maar dan met 'de mond van het geloof'.

Echter in het godsdienstgesprek dat in 1529 in Marburg plaats vond, konden Luther en Zwingli elkaar niet vinden. Het beroemde woordje '*is*' dat Luther met krijt op de tafel geschreven had was met zijde overdekt. Men kwam heel dicht bij elkaar: het lichaam van Christus is in het avondmaal, niet slechts in de herinnering van de mensen. Alleen het voor meer dan één uitleg vatbaar zijn van deze – door Luther zelf ontworpen formule – verhinderde Zwingli's instemming. Zo eindigde het gesprek bitter. Luther kon hooguit *christelijke*, geen *broederlijke* liefde beloven. Hij riep uit: U hebt een andere Geest dan wij! Dit geschil heeft de zaak van de reformatie grote schade gedaan. Wie de brief van Hoen leest, door Zwingli met instemming uitgegeven, vraagt zich af, of Zwingli toch niet gelijk had tegenover de 'massieve' opvatting van Luther. Wellicht iets eenzijdig geformuleerd, maar in de kern van de zaak toch schriftuurlijk.

In elk geval, dit gebrek aan overeenstemming heeft de zaak van de reformatie in Zwitserland zeer verzwakt en is mede aanleiding geworden tot Zwingli's tragische dood op het slagveld.

■ De eerste slag bij Kappel

Het zou te ver voeren in dit kort bestek een overzicht te geven van de politieke en religieuze verhoudingen in Zwitserland. Dit valt te betreuren, want voor het goed verstaan van Zwingli's levenswerk is dat wel nodig.

³ Zie voor de volledige tekst van deze brief: J. Kamphuis, *Altijd met goed accoord*, Amsterdam 1973, blz. 59-84. Daarin wordt ook aange- toond, welk gedeelte van de door Zwingli verzorgde uitgave voor diens eigen rekening komt.

We volstaan ermee te signaleren dat de reformatorisch gezinde kantons zich aaneensloten tot het *Christelijke burchtrecht*. De vijf rooms-gezinde kantons sloten zich aaneen tot de *Christelijke vereniging*, maar werden a.h.w. omsloten en omsingeld door de reformatorisch gezinden. Zürich verklaarde deze vijf kantons de oorlog, ondanks hevig protest van Bern. Dit gebeurde, nadat een aantal reformatorisch gezinde predikanten was gearresteerd en verbrand. Toen de hoofdmachten in 1529 echter op elkaar stootten, bleken de Zwitserse soldaten niet bepaald krijgslustig tegen elkaar te zijn. Op de grens tussen de twee legers hielden ze vriendschappelijke gesprekken en spraken af elkaar niet te beledigen of te verwonden. Beroemd is het verhaal geworden van een grote schaal met melk. De ene groep zei: wegens de blokkade hebben we geen brood. De andere brokkelde brood in de schaal en ieder zat aan z'n eigen kant gemoedelijk te eten. Als iemand echter over de helft naar de andere kant greep sloeg iemand hem op z'n hand en riep: eet op je eigen gebied!

Er werd dan ook al gauw vrede gesloten, waarbij werd vastgesteld dat de kantons elkaar in geloofszaken niet lastig zouden vallen. Maar daarmee was de prediking van Gods Woord alléén in de vijf roomse kantons nog verboden.

■ De tweede slag bij Kappel

De spanning en verbittering bleven intussen stijgen. Zürich streefde er nog steeds naar ook de kantons in het centrum van Zwitserland voor de reformatorische prediking open te stellen. Zo zou de eenheid van heel Zwitserland hersteld kunnen worden. Naast beledigingen die in de vredesvoorwaarden verboden waren, maakten de vijf roomse kantons zich verdacht door niet de *gemeenschappelijke* verdediging ter hand te nemen tegen een buitenlandse invaller. Zwingli zag in deze aanval een poging van het huis van Habsburg de reformatie onder de voet te lopen. In feite was de genoemde inval slechts de zet van een politieke avonturier. Maar wie wist dit? Een voedselblokkade van de kant van Zürich bestreed Zwingli in een preek, omdat daardoor onschuldigen werden getroffen. Hij achtte onmiddellijk ingrijpen nodig. Maar het machtige Bern wilde niet meedoen. Zo gebeurde het dat op 11 oktober 1531 bij Kappel slechts 2500 door de mars vermoeide Zürichers tegenover 8000 goed uitgeruste troepen kwamen te staan. Door het verbod in Zürich van het in vreemde dienst gaan, waren bekwame legeraanvoerders verdwenen. Ook daarin stond het er met

de stad slecht voor. Toen er na 4 uur 's middags geen aanval meer werd verwacht, hergroepeerde Zürich de kanonnen. Op dat moment viel een groep van 80 vrijgevochten 'huursoldaten' van de vijf roomse kantons zonder éniĝ bevel de troepen van Zürich aan. Daarom kwam ook de hoofdmacht in beweging en doodde 400 Zürichers, onder wie ook Zwingli. Hij was als veldprediker meegetrokken en viel 'dapper strijdend'. Hij was nl. gewond, werd gevonden en men vroeg hem of hij biechten wilde. Hij schudde z'n hoofd en werd door een zwaard doorstoken. Ondanks de tegenspraak van de kant van de roomse legerleiding verklaarde een te velde gevormde rechtbank hem tot ketter, liet zijn lichaam vierendelen en daarna verbranden. Tegelijk wierp men stukken varkensvlees in de vlammen om het de Zürichers onmogelijk te maken zijn as te verzamelen.

Toen Bern eindelijk te hulp schoot en de hoofdmacht tot 25000 reformatorisch gezinden aangroeide, was de slag gauw beslist in het voordeel van de laatsten.

Maar Zwingli vond de dood op dit slagveld, nog maar 47 jaar oud.

We moeten eindigen. Zijn éniĝ doel was: de vrije prediking van het evangelie, overal. Want hij gelóófde dat het niet-geboeide Woord van God zou overwinnen. En in het geloof aan de kràcht van Gods Woord mogen wij hem navolgen.

W. G. de Vries

246 Op 28 oktober 1523 hield Zwingli voor ongeveer 350 aanwezige priesters in Zürich een soort preek over de herder³. Omdat Zwingli op verzoek van sommigen die preek in 1524 in uitgewerkte vorm heeft gepubliceerd, kunnen wij vandaag nog ons onder de luisteraars van die 28e oktober scharen en ons het onderricht eigen maken.

De dappere herder

Het was op zijn vijfendertigste verjaardag (1 jan. 1519), dat Zwingli voor de eerste maal de preekstoel van de Grossmünster in Zürich beklom. Een paar dagen eerder was hij vanuit Einsiedeln in Zürich gearriveerd. Zwingli was op dat moment een kritisch dienaar van de roomse kerk en hij zocht als priester zijn kracht niet in de rituele plichtplegingen van de liturgie, maar in de uitleg van de bijbel. Die bijbel stond voor hem bóven alles wat op kerkelijk gezag aanspraak maakte. Vanuit die bijbel durfde hij ook kritiek te oefenen op wat naar zijn inzicht kritiek verdiende, b.v. de weergaloze Maria-verheerlijking, die ook toen de pelgrims bij duizenden deed optrekken naar zijn vorige standplaats Einsiedeln.

Zwingli was een kundig man: hij kende zijn bijbel goed. Zwingli was bovendien een dapper man: hij durfde vanuit de bijbel allerlei menselijke autoriteit tegen te spreken.

Het was deze Zwingli, die het jaar 1519 in Zürich begon met een preek over Mattheüs 1. Dat was immers de bedoeling van zijn komst: de bijbel uitleggen voor de mensen – in regelmatige orde, hoofdstuk na hoofdstuk. Dus begon hij bij het begin (van het Nieuwe Testament), die eerste dag van het nieuwe (levens)jaar.

Sinds die nieuwjaarsdag heeft Zwingli bijna dagelijks gepreekt en hele bijbelboeken voor zijn mensen uitgelegd: Mattheüs, Handelingen, de brieven aan Timotheüs, de Galaten en de Hebreeëen, de brieven van Petrus. In al die preken klonk het protest tegen allerlei misstanden in de roomse kerk van zijn dagen:

de aflaat, de Maria-verheerlijking, de heiligen-verering. Ook streed hij tegen allerlei misstanden onder de geestelijkheid, tegen menseninzettingen als het vasten, tegen de ondukbare heerschappij van de bisschoppen.

Wanneer wij vijf jaar verder zijn, blijkt Zürich een reformatorische stad geworden te zijn. Voor de ogen van de prediker in de Grossmünster heeft zich het wonder van Gods verlossingswerk voltrokken. Hoe heeft hij ervaren de macht van de Heilige Geest over mensenharten in de prediking van het evangelie!

Dat proces van reformatie was natuurlijk niet zonder moeite verlopen. Allerlei weerstanden moesten overwonnen worden, allerlei misbruik van de vrijheid moest vrijdeld worden. Juist ook in Zürich sloeg de doperse geest toe en deze beweging dreigde velen mee te nemen in het revolutionaire extremisme van een 'reformatie' met behulp van zwaard en hamer. De beeldenstormers rukten op en zij vertegenwoordigden het radicalisme, dat wezensvreemd is aan de echte reformatie van de kerk.

Voor het jaar 1523 was erg rumoerig. Alles wees erop, dat de grote beslissingen in dat jaar zouden moeten vallen.

Vandaar dat de stadsraad zich verplicht achtte om op 3 januari 1523 zeshonderd roomse geestelijken bijeen te roepen voor een publiek godsdienstgesprek voor het forum van de stadsraad. Dat noemen wij de *eerste disputatie* van Zürich, die op 29 januari 1523 gehouden is.

Inzet van de strijd was de vraag, of de *traditie* dan wel de *bijbel* norm voor de inrichting en de prediking van de kerk zou zijn. Met het oog op dat dispuut maakte Zwingli een soort 'diskussie-nota': de 67 stellingen van 1523¹. Het dispuut in het stadhuis aan de Limmat werd een klinkende overwinning voor de zaak van de reformatie. Na afloop van de discussie konkludeerde de stadsraad immers, dat voortaan alleen de bijbel de grondslag van de prediking zou zijn. Daarmee was de roomse zeggenschap in Zürich en omgeving in principe uitgeschakeld.

Nadat Zwingli zijn stellingen in de zomer van 1523 van uitvoerig commentaar had voorzien², bleek in het najaar een *tweede disputatie* nodig te zijn. Het radikalistische drijven van de spiritualisten maakte de stadsbestuurders bezorgd, want – net als in Duitsland – dreigde de reformatie van de prediking en de kerkgebruiken te worden misbruikt voor het organiseren van een komplette sociale revolutie. De beeldenstormers kwamen eraan en

¹ Vgl. E. F. K. Müller, *Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche*, Leipzig 1903, 1-6.

² *Usslegen und gründ der schlussreden oder articklen durch Huldrychen Zwingli, Zürich uff den 29. tag jenners im 1523. jar ussgangen* (*Corpus Reformatorum*, 89, 14-457).

ook in Zürich sloegen zij hun slag. Vandaar de organisatie van de tweede disputatie, die van 26 tot 29 oktober 1523 werd gehouden. De kern van de disputatie was ditmaal de vraag, hoe het nu moest met de *beelden* en de *mis* in de kerk.

Tijdens deze dagen (om precies te zijn: op 28 oktober 1523) hield Zwingli voor de ongeveer 350 aanwezige priesters een soort preek over de *herder*³. Omdat Zwingli op verzoek van sommigen die preek in 1524 in uitgewerkte vorm heeft gepubliceerd, kunnen wij vandaag nog ons onder de luisteraars van die 28e oktober scharen en ons het onderricht eigen maken.

Wij hebben voor deze gelegenheid het boekje van Zwingli gelezen en wij willen daarvan in dit artikel iets doorgeven.

■ De inhoud van de preek

Zwingli vertelt ons allereerst van zijn lang gekoesterd verlangen een beschrijving van de echte herder te mogen ontvangen. Dat zou het immers mogelijk maken om de *ware* herders van de *valse* te onderscheiden. Had ook niet de oude kerk zo'n boekje gehad in de vorm van de *Herder van Hermas*?

(Zwingli doelt hier op de *Pastor Hermae* – een boekje dat omstreeks het begin van de tweede eeuw dermate populair was, dat velen het in die tijd als één van de bijbelboeken hebben beschouwd!)

Omdat zo'n boekje in de zestiende eeuw nog steeds ontbrak, waagt Zwingli zelf een poging om het profiel van de ware herder te tekenen om op die wijze des te beter de valse herders te kunnen ontmaskeren. En zo komt dan de herder in het beeld, zoals God zelf hem aan ons in de bijbel vertoont. Gesteund door zijn grote kennis van de Heilige Schrift weet Zwingli dat beeld voor ons op te roepen. Hij laat ons zien dat het herderschap een zwaar ambt is, dat slechts in Gods kracht kan worden vervuld. Het brengt immers allerlei strijd mee: strijd van de herder met zichzelf, strijd met de wolven die de kudde bedreigen. Want als God echte herders geeft, zullen de tegenstanders moord en brand schreeuwen en alles in het werk stellen om dit werk te vernietigen. Daarom heeft Zwingli voor zijn ambtgenoten in feite slechts één boodschap: *weest dapper!* God is zo duidelijk bezig om zijn volk te verlossen. Het Woord van God gaat in deze dagen open en het wordt aangenomen op een wijze als niemand ooit had durven hopen. Wij hebben te maken met de God die wij kennen uit Ex. 3 : 7, 8; Ps. 107 : 20 en 111 : 9. Wanneer dan dit hemelse licht doorbreekt, behoren de knechten van God dapper te zijn.

Vervolgens tekent de prediker het bijbelse herder-beeld naar het voorbeeld van Christus uit de evangelie-verhalen. Vanzelfsprekend valt de aandacht dan centraal op Joh. 10 : 1-11, waar Christus zichzelf als herder aan ons voorstelt.

Christus moest erop rekenen (vgl. Luk. 2 : 34, 35) dat hij weerstaan zou worden en dat bespottend en verwerping hem ten deel zouden vallen. Zelfs van zijn vader en moeder moest Hij zich onafhankelijk maken. Ware herders moeten deze Christus navolgen in een dagelijkse zelfverloochening. Want niemand mag erop rekenen, dat het wel gauw weer rustig zal worden. Hoe meer het goddelijke Woord toeneemt, des te meer zal de vervolging loskomen. In die situatie kan alleen God het vertrouwen en de troost van de herder zijn. Met vele teksten uit de Schrift worden deze woorden gefundeerd. Zelfs de gewelddadige dood zal een echte herder niet mogen intimideren. Want ook dit behoort bij het kruis dat wij achter Christus aan zullen moeten dragen.

Zwingli geeft in het vervolg breedvoerig aan wat de inhoud van de prediking moet zijn van een trouwe herder: het aanwijzen van de zonden en gebreken in het leven en het verkondigen van het evangelie van genade en verlossing.

Bovendien moet de herder in zijn werken zijn eigen woorden waarmaken. Hij mag geen schijn ophouden zoals b.v. de monniken doen. Hij mag geen menseninzettingen leren, maar hij moet met een vaderlijk hart in zichzelf steeds een levend voorbeeld voorhouden, zodat de mensen hem als een goede huisbeheerder van God kunnen kennen. Juist als de wolven komen, moet de herder duidelijk zichtbaar zijn voor de schapen. Juist dan hebben de schapen zijn bescherming nodig. Denkt aan het dappere optreden van Mozes (tegen Farao), Samuel (tegen Saul), Nathan (tegen David), de profeet uit Juda (tegen Jerobeam), Elia (tegen Achab), Micha (tegen Josafat), Johannes de Doper (tegen Herodes). Hun enige wapen was en is de prediking van het Woord. 'Nicht fürchten ist der Harnasch'.

Moet men sterven voor deze zaak – het zal de hoogste eer zijn, die men van de hemelse Vader ontvangen kan. Dit sterven zal winst zijn en het begin van het ware leven, vgl. Rom. 8 : 38 vv.

Maar – zo gaat Zwingli verder – deze dapperheid wordt tot hoogmoed, wanneer zij niet door *liefde* wordt gedragen. Alleen de liefde stelt tot het echte herderschap in staat. Op dit

³ *Der Hirt*. Wie man die waren christlichen Hirten und widrumb die valschen erkennen, ouch wie man sich mit inen halten sölle, durch Huldrychen Zwingli beschriben im 1524. Jar (C.R., 90, 1-68).

Woonkamer in
het Zwinglihuis

⁴ Heel dit schriftgedeelte heeft Zwingli geciteerd in zijn toelichting op de vierde stelling. Hij zegt erbij: 'Dise wort hab ich darumb nach der lenge herfürtragen, das nit allein bewärnus dises artickels, sunder ouch ein vordild eins rechten hirtens oder bisschoffs, dargegen ouch der falschen seelmördren usgetrucht ist' (C.R., 89, 32).

⁵ In de zgn. *Zürcher Einleitung* van 17 november 1523 heeft Zwingli het resultaat van het godsdienstgesprek uit oktober vastgelegd. Het is een soort handleiding voor reformatische voorgangers geworden, waarin de kern van het evangelie voor hen is uiteengezet.

Omdat deze *Einleitung* door de stadsraad officieel vastgesteld en aan de predikanten toegezonden is, hebben wij in feite in dit geschrift het eerste officiële document van de kerken van de Reformatie. Voor de tekst, zie Müller, a.w., 7-29.

Het verbaast niet, dat wij in deze *Einleitung* allerlei gedachten uit *Der Hirt* tegenkomen. 'Darum alle, die durch andre mitler lerend zu got kummen, die leerend wider got, denn der rufft uns zu jm. Ja, er spricht: welcher ein andren weg weder durch mich yngat, der ist ein dieb und ein mörder, Joh. 10 : 7' (Müller, a.w., 17, regel 29 vv.).

punt zien wij dan ook het verschil tussen de ware en de valse herder. De valse herders hebben niet lief, want het is hún begonnen om de wól van de schapen. Hun wolfsklauwen steken onder hun herdersvermomming uit! Kent hen aan de vruchten! Dat heeft Christus ons geleerd in Mt. 7 : 17-20. Daarom moeten deze 'herders' zo snel mogelijk bij de schapen vandaan gehaald worden, anders worden die schapen binnenkort levend opgevreten! Het volk van God moet zich thans laten uitleiden, na lange tijd door God met kwade herders te zijn gestraft.

Dat betekent niet dat wij er nu maar ongeduldig op los mogen slaan, in schijnbare navolging van b.v. Dt. 13 : 1-5. Aan óns de taak

van menselijk aktivisme. Zwingli heeft verstaan hoezeer de dienaar van het Woord onafhankelijk wordt van mensen, van menselijke wetten en van menselijke vrees. Hij had uit de Schriften Christus leren kennen in diens dagelijkse zelfverloochening in liefde en dát beeld van de lijdende knecht, die onze verhoogde Heer geworden is, deed hem verstaan wat Gods volk van de knechten van Christus verwachten mag.

In feite was deze preek één grote uitwerking van zijn derde en vierde stelling uit januari 1523: Jezus Christus is voor het vroegere, huidige en komende geslacht de enige weg tot het behoud. Ieder die een andere deur zoekt of wijst, dwaalt, ja hij is een moorde-

om niet langer naar hen te hóren: Mt. 5 : 29; Ez. 34 : 10.

En aan het adres van de valse herders zegt Zwingli tenslotte: God heeft nu lang genoeg geduld met jullie gehad. Denkt aan zijn gericht over de baálpriesters in de dagen van Elia, Jehu en Josia. Vernedert u onder de geweldige hand en onder het kruis van Christus om zó met alle gelovigen het behoud bij Hem te vinden!

■ Het effect van de preek

Het was een indrukwekkend woord dat Zwingli in dat rumoerige jaar 1523 tot zijn kollega's gesproken heeft. Zijn woord aktiveerde de ambtsdragers tot de strijd van de reformatie en het beschermde hen tegelijk tegen het liefdeloze, hoogmoedige drijven

naar van zielen en een dief (vgl. Joh. 10 : 1-11⁴).

Op deze wijze is bij de doorbraak van de reformatie in Zwitserland de antithese tussen de ware en de valse herder met grote nadruk aan de orde gesteld⁵ en dat heeft zijn uitwerking niet gemist.

Het blijkt dat juist deze antithese de grondslag werd van het spreken van de gereformeerde kerken over het onderscheid tussen de ware en de valse kerk.

Het effect van Zwingli's uiteenzetting komen wij in later jaren dan ook op allerlei plaatsen tegen.

Toen in 1528 voor de stad Bern de tijd van de kerkreformatie gekomen was en terwille van een godsdienstgesprek de zgn. *Berner Thesen* werden opgesteld, werd het eerste artikel al-

dus geformuleerd:

De heilige, christelijke kerk, waarvan Christus het enige Hoofd is, is uit het Woord van God geboren. Daarin blijft zij en zij luistert niet naar de stem van een vreemde⁶.

Ook hier hebben wij een duidelijke verwijzing naar Joh. 10 : 5.

In 1530 presenteerden de vier steden Straatsburg, Memmingen, Lindau en Konstanz aan keizer Karel V bij gelegenheid van de rijksdag te Augsburg een verdedigingsgeschrift in de vorm van een gemeenschappelijke konfessie. De auteurs van deze konfessie (Bucer en Capito uit Straatsburg) schreven daarin (in artikel 13) over het feit dat Christus predikers aan zijn volk gegeven heeft om op die wijze de kudde van Christus te weiden, met verwijzing naar 1 Tim. 3 : 1-7 en Tit. 1 : 6-9.

Zulke ambtsdragers beijveren zich om zorg te dragen voor de kudde van Christus en zij arbeiden trouw in het woord en de leer.

Maar wie een vreemde stem doet horen, wordt door de schapen van Christus niet in ere gehouden (Joh. 10 : 5). Hebben wij dus de leer van vele predikers niet verdragen en naar andere predikers omgezien, dan is dat om geen andere reden gebeurd dan vanwege het feit dat deze predikers ons de stem van onze Here Jezus Christus trouw en zuiver hebben doen horen, terwijl de anderen deze stem met allerlei mensenverzinsel hebben vermengd.

Immers, zodra het aankomt op het heilig evangelie en de leer van de waarheid, behoren de christenen zich geheel tot de bisschop van hun zielen, de Here Jezus Christus, te richten en de stem van een vreemde op geen enkele wijze te verdragen⁷.

Enige jaren later (in 1536) schrijft Johannes Calvijn zijn *Institutie*. In verband met de vergelijking van de valse met de ware kerk schrijft hij o.m. het volgende:

Ofschoon zij (= de roomsen) dus de tempel, het priesterschap en de overige maskers van die aard voorwenden, moeten wij ons door deze ijdele glans, waardoor de ogen der eenvoudigen worden getroffen, geenszins ertoe laten bewegen, dat we zouden aannemen dat het een kerk is, waar Gods Woord niet aanwezig is. Want dit is het voortdurend kenmerk, waarmee onze Here de zijnen getekend heeft: 'Wie uit de waarheid is', zegt Hij (Joh. 18 : 37), 'hoort mijn stem'. Evenzo (Joh. 10 : 14): 'Ik ben de goede herder en Ik ken mijn schapen en wordt door de mijnen gekend; mijn

schapen horen mijn stem en Ik ken ze en zij volgen Mij'. En een weinig tevoren had Hij gezegd (Joh. 10 : 4), dat de schapen hun herder volgen, omdat ze zijn stem kennen, maar dat ze een vreemde niet volgen, maar van hem vlieden, omdat zij de stem der vreemden niet kennen.⁸

Uit al deze voorbeelden kan ons duidelijk zijn, hoezeer door Zwingli in zijn preek van 28 oktober 1523 de juiste toon is aangeslagen. Het was de toonzetting van de reformatie en die toon drong door en heeft Gods volk geleerd om nauwgezet én met grote zorgvuldigheid vanuit het Woord van God te onderscheiden tussen waar en vals terzake van de kerk en haar herders. En wie zal zeggen hoeveel mensen dáárdoor gered zijn uit de muil van de leeuw?

C. Trimp

Nieuwe vormgeving

Dit nummer, dat helemaal gewijd is aan Zwingli, is het eerste in een vernieuwde opmaak. De heer R. Roukema te Nijmegen heeft, als vormgever, de verandering voorbereid.

Natuurlijk is het uiterlijk van ons blad niet het belangrijkste, het blijft om de inhoud gaan.

We hopen echter dat deze verjonging de toegankelijkheid van die inhoud nog verhogen zal.

De redactie.

⁶ Müller, a.w., 30.

⁷ Müller, a.w., 68.

Het is in dit verband interessant te letten op de *Tweede Helvetische Confessie*, die in 1566 te Zürich verscheen en door de opvolger van Zwingli, Heinrich Bullinger, is opgesteld.

We lezen in artikel 17 o.m. het volgende: Zoals wij geen

ander hoofd van de kerk erkennen dan Christus, zo erkennen wij ook niet iedere kerk, die zich voor een ware kerk uitgeeft, als ware kerk.

Maar wij leren dat die kerk de ware is, waarin de tekenen of kenmerken van de ware kerk te vinden zijn: voor alles de rechtmatige en zuivere verkondiging van het Woord van God, zoals deze verkondiging ons in de boeken van de profeten en de apostelen is overgeleverd en die allemaal naar Christus heenleiden. Hij heeft in het evangelie gezegd:

mijn schapen horen mijn stem en Ik ken ze en zij volgen Mij en Ik geef hun eeuwig leven.

Een vreemde volgen zij niet, maar van hem vluchten zij weg, want zij kennen de stem van een vreemde niet (Joh. 10 : 27 vv., 4, 5). Voor de originele tekst vgl. Müller, a.w., 197v.

⁸ Wij citeren uit de vertaling-Sizoo. Deze vertaling heeft betrekking op de vierde, definitieve druk van de *Institutie* (1559). Maar dat speelt in dit geval geen rol, omdat Calvijn deze woorden ongewijzigd heeft overgenomen in alle drukken. Zie *Inst.* IV, 2, 4.

De leerling wordt leraar

Welke boeken van Zwingli zijn onder ons bekend? Al zou het alleen maar *bij de titel* zijn! Het antwoord zal wel negatief uitvallen. Van Luther kennen we minstens bij naam toch wel de 95 stellingen en bij voorbeeld *Van de vrijheid van een christenmens*. Van Calvijn de *Institutie*. Maar Zwingli is voor ons gevoel verder weg. Dat is met zijn boeken helemaal het geval.

We gaan de oorzaak daarvan nu niet na. We gaan er wat aan doen! Dat is dan tegelijk ook een dankbaar eerbewijs aan de *praktische* aard van Zwingli. Hoewel men zijn denkracht en ook zijn diepgang niet moet onderschatten. We gaan er wat aan doen door iets te vertellen van de *Geloofsleer* die hij in een hoog tempo – drie en een halve maand – schreef in 1524 en 1525. Hij noemt zelf het boek *Kommentaar over de ware en de valse* (= rooms-katholieke) *religie*¹. Maar het woord *Kommentaar* betekent bij Zwingli zoveel als 'schetsmatige uiteenzetting' – zoals je dat bijvoorbeeld in een lange brief ook zou kunnen doen. Dus: *Schets of Overzicht van de ware en de valse godsdienst*.

Ook al dient Zwingli zijn *Schets* bescheiden aan, we hebben hier toch met de eerste 'gereformeerde' dogmatiek te maken. Veiligheidshalve zet ik het woord maar tussen hoge komma's. Want in 1524/1525 is de éne reformatorische beweging nog niet gesplitst in b.v. 'luthers' en 'gereformeerd'. Maar er begint zich toch iets als een richting af te tekenen. En al heeft Calvijn zich aanvankelijk bijzonder gereserveerd tegenover de in 1531 gestorven Zwingli opgesteld (om de éénheid met de luthersen niet in gevaar te

brenge(n)), er loopt toch een niet onbelangrijke lijn van Zwingli naar Calvijn, waarbij aan directe beïnvloeding is te denken (daarover straks nog iets meer), alsook aan invloed via anderen. Farel, die Calvijn naar Genève riep, was aanvankelijk 'Zwingliaan'. En met Bullinger, leerling en na Zwingli's vroege dood opvolger van Zwingli, is Calvijn tot overeenstemming inzake het Avondmaal gekomen (in 1549): het is een glanzend moment in de geschiedenis van de reformatie!

Melanchton had in 1521 al de eerste reformatorische geloofsleer in de kring van Wittenberg gepubliceerd in zijn *Theologische Hoofdlijnen*. Maar in 1525 volgt Zwingli in het reformatorische centrum van Zwitserland, Zürich. Hij komt hier naar voren als *de leraar* die thetisch en anti-thetisch de 'evangelische' geloofsleer behandelt. Hij doet dat met grote frisheid en – zeer belangrijk voor de ontwikkeling van de gereformeerde geloofsleer! – met grote aandacht *voor de exegese van de Schrift*.

Wat zegt de Schrift? is voor Zwingli de eerste en de allesbeslissende vraag; Góð heeft het te zeggen, niet de mens, ook niet de vrome mens. Het '*sola scriptura*' krijgt bij Zwingli een groter reikwijdte dan bij wie ook in de beginnende reformatie!

De leraar is dus eerst leerling. De leraar kan alleen maar leraar zijn, als hij leerling wil zijn en wil blijven. Als wij de *Schets van een geloofsleer* lezen, dan komt het woord van Christus in onze gedachten: 'iedere Schriftgeleerde, die een *discipel* is geworden in het Koninkrijk der hemelen, is gelijk een heer des huizes die uit zijn voorraad nieuwe en oude dingen te voorschijn brengt', Matt. 13,52.

Nu is het juist op het punt van het *leerling*-zijn van Zwingli, dat zich dikwijls de vragen, ook de kritische vragen hebben gericht. Is hij niet lang leerling van Erasmus, de grote humanist gebleven? Van Erasmus, die na lang geaarzeld te hebben, in 1524 toch *tegen* Luther en de reformatie koos en dat precies op het punt dat hem – bij alle kritiek – aan Rome bond: *het respect voor het 'humane'*: de genade kan toch niet alles zijn, dan blijft er immers voor de mens niets over! Zo schreef hij dan in het jaar dat voorgoed de wegen van reformatie en (bijbels) humanisme zich zouden scheiden zijn *De vrije wil*. En daartegen Luther in 1525: *De knechtelijke wil*. Mijn beste boek – zou hij later zeggen.

Het is waar: meer dan enig ander reformator

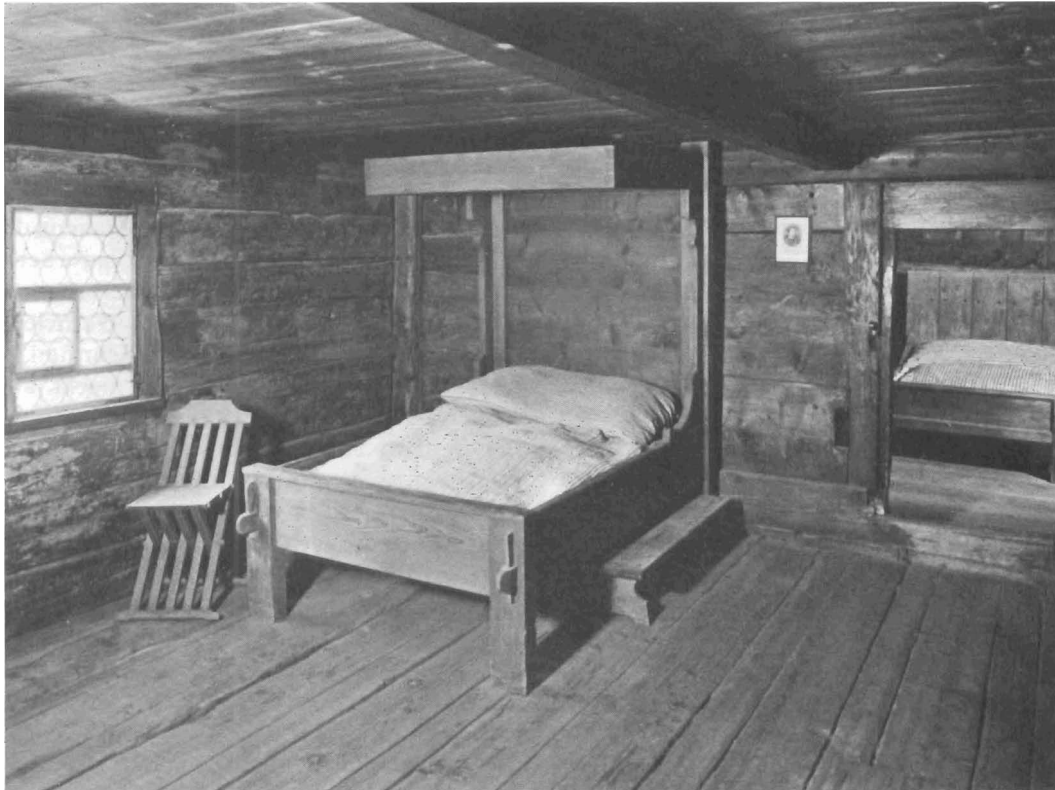
¹ De vera et falsa religione. Huldrych Zwingli's Commentarius. F. Blanke gaf in 1941 in *Zwingli's Hauptschriften* een voortreffelijke vertaling.

is Zwingli leerling van Erasmus geweest. Hij is groot geworden in het klimaat van het europees humanisme. Hier leerde hij de verachting voor het middeleeuws theologisch bedrijf, de scholastiek met haar verhaspeld latijn. In contact gekomen met Erasmus, die een tekstuitleg van het griekse Nieuwe Testament had verzorgd, ontstaat er metterdaad een verhouding van bewonderde leraar en dankbare leerling. Maar we moeten goed toezien! Terwijl aanvankelijk inderdaad Zwingli ook nog heel veel van het humanistische gedachtengoed overneemt, is het toch vóór alles het humanistisch en erasmiaans ideaal Terug naar de bronnen!, dat hem in de

sola scriptura dat Zwingli op *zijn* wijze in Zürich praktiseerde, heeft verhinderd dat de reformatie een 'solus Lutherus'-beweging is geworden: een soort kerkelijk 'gaullisme' in de 16e eeuw.

Maar ook *tegenover Erasmus* is de Schrift voor Zwingli *de* autoriteit. 'Het Woord Gods' beslist! Het beslist ook in het geding over de vraag welke plaats *de mens* inneemt in het heil.

En nog vóór Luther in 1525 radicaal met Erasmus breekt, heeft Zwingli – Erasmus' leerling! – met een door de Schrift gescherpt oog gezien: hier moet een duidelijke keus gemaakt. De *Schets* van 1525 is daarvan het

Slaapkamer in
het Zwinglihuis

ban krijgt. Dat betekent voor de geloofsleer: terug naar de bijbel! Als Erasmus hem aanraadt om de brieven van Paulus van buiten te kennen, volgt Zwingli in 1516/1517 die raad letterlijk op; hij schrijft die brieven over en leert ze uit het hoofd, in het grieks. De basis voor het nauwgezet exegetisch bezig zijn is voorgoed gelegd. En wat vooral zeer belangrijk is: Zwingli heeft nog vóór 'het geval Luther' hem bekend werd een *eigen* toegang tot de Schrift. Hij zal tegenover Luther *zelfstandig* blijven, hoezeer hij met respect tegenover hem staat. Het is een zeer belangrijke zaak voor heel de reformatie geweest dat deze *niet door één man* is gestempeld: het

overtuigend document. Erasmus had nl. in zijn boek tegen Luther een soort bemiddelende rol willen spelen tussen de roomse partij, die zo sterk de verdienstelijkheid van de werken dreef en Luther, die alles op de kaart van de genade zette. Zeker, Luther had gelijk: we moeten van genade leven. Maar laten we ons wachten voor radicalisme: ook de verdienste van ons werk mag niet helemaal worden geloosend. Dan zouden de aansporingen tot een goed leven immers geen zin hebben. Luther zal tegen dit compromis-denken zich keren. Maar Zwingli doet het in hetzelfde jaar 1525 niet minder als hij het hoofdstuk over De verdiensten

schrijft. We moeten geen vrede willen sluiten, zo schrijft hij, tussen onze verdienste en de goddelijke genade, tussen onze vrije wil en de goddelijke voorziening of praedestinatie. Waarom niet? En dan komt één van Zwingli's grondmotieven voor ons bloot te liggen: omdat wij God Góð moeten laten. 'God is niet als een mens'. De ellende is geweest dat wij van God zijn afgefallen tot het kreaatuur en tot kreaatuur-vergoding. Maar het gaat om *de rechte Godskennis* en als die maar zo krachtig mogelijk ingeprent wordt, dan zullen de beste vruchten komen van de boom die weer goed is. Dat wil dus zeggen: Erasmus moet niet denken dat we er vooral op uit moeten zijn *de mens* en zijn *vrije wil* te verheffen om de moraal te handhaven. We moeten Góð en zijn genáde leren kennen en dan tegelijk het gebod van God blijven verkondigen om iedere luiard in zijn dienst alle voorwendsels te ontnemen.

Als Zwingli hier in frontale botsing met Erasmus over de noodzakelijke kennis van God spreekt, zijn we metterdaad bij één van de grote thema's van zijn *Schets*. Eén van zijn grote thema's. Want zijn *Schets* wordt door een *dubbel* thema beheerst. Zó begint zijn boek nl. (na een korte formele introductie over het begrip 'religie'): 'Aangezien de religie zich richt op God, en aangezien het de mens is, die zich met zijn religie op God richt, kan over de religie niet goed worden gehandeld, of u moet eerst *God en de mens kennen*'.

Dat is het dubbele thema van Zwingli's geloofsleer: de Godskennis en de kennis van de mens – in hun samenhang noodzakelijk voor de rechte religie!

Over de kennis van God, zoals door Zwingli behandeld, kunnen we jammer genoeg niet verder spreken. We zouden dan zien dat Zwingli van oordeel is dat het alleen God is die door zijn Woord en Geest ons rechte kennis aangaande Zichzelf kan schenken. Zwingli spreekt dan over God (ongetwijfeld nog vaak met behulp van filosofische termen en begrippen) graag, zoals wij hebben geleerd Hem te belijden in art. 1, Nederlandse Geloofsbelijdenis: 'een zeer overvloedige bron van al het goede'.

Maar in verband met de breuk die Zwingli met Erasmus en het bijbels humanisme heeft voltrokken, is het goed kort stil te staan bij zijn *leer over de mens*. Het gaat hem dan niet zozeer over een *algemene* mens-leer. Zwingli heeft wat anders op het oog. Hij heeft de concrete mens op het oog, *de mens als zondaar*. Daarover was het grote geding aan de gang tussen de ware en de valse religie. Over dát thema moet het licht van de Schrift en van

de Schrift *alleen* vallen. Hier moeten we leerling zijn, willen we leraar worden. Want bij de kennis van de mens – van *dé* mens – is het, zegt Zwingli, niet anders dan bij *dè* kennis van God. We zijn daarin geheel van God afhankelijk. Maar dat heeft wel een verschillende oorzaak. Bij God is het zo, dat zijn verhevenheid het ons onmogelijk maakt Hem uit onszelf te kennen (eerder zou een kever een mens kunnen kennen dan een mens God!), maar bij de mens is het *zijn afgrondelijke slechtheid* die rechte kennis onmogelijk maakt. Bij Rome, onder de paus hebben we nooit onszelf goed leren kennen. Dáárom kon men op de gedachte komen dat we boete kunnen doen door een geldsom te betalen, die de biechtvader vaststelt naar gelang de zonde is. Zwingli geeft ook aan dat het oppervlakkig-optimistisch denken over de mens zelfs doorwerkt in bijbelvertalingen. In Gen. 8,21 lezen we van de mens dat het voortbrengsel van zijn hart 'boos is van zijn jeugd aan'. Zwingli wijst er op dat dit in het oorspronkelijke staat. Zo geeft ook de Septuagint het in het grieks weer. Maar nu de Vulgaat, dat wil zeggen: de in de roomse kerk van ouds gebruikte latijnse bijbelvertaling (het concilie van Trente zou in 1546 officieel deze vertaling als de authentieke Schrifttekst aanvaarden, waarvan niemand mocht afwijken). De Vulgaat heeft hier: dat de zin en het denken van het menselijk hart tot de boosheid *geneigd* is. Daar heb je 't nu, roept Zwingli uit! Dit is een betekenis-verschuiving en een verandering, die een verslechterring betekent, die zonder twijfel hier vandaan komt, *dat men de mēns niet heeft gekend*. Men wil niet toegeven dat de mens slecht is en ook als het hebreuws hier volstrekt duidelijk is, dan maakt men er toch van: tot slechtheid *geneigd*.

Tussen haakjes: wat laat Zwingli al duidelijk zien, dat vertalen niet een neutrale bezigheid is! En: we zien hier midden in het grote *dogmatische* geschil tussen de 'vera' en de 'falsa' religio, hoe Zwingli nauwgezet *de bijbel* leest. Wat zegt de Schrift? – het is *het* brongebied van de reformatie, van *alle* reformatie. Het is dáárom dat we *de talen* moeten kennen aan een *gereformeerde* Theologische Hogeschool – het is mee de erfenis van Zwingli, als de Schrift in de grondtalen wordt gelezen in het kader van de opleiding tot de dienst des Woords.

Maar nu weer terug naar de hoofdlijn.

Waarom kunnen we onszelf niet recht kennen? Waarom hebben we Góð daarvoor volstrekt en algeheel nodig?

Inderdaad – omdat de mens zo *afgrondelijk* slecht is. De mens heeft zóveel verborgen

diepten. Hij meent zich daarin zó te kunnen verstoppen, dat niemand hem in die verborgenheid kan vinden, of – als hij dan gevonden wordt – dat toch niemand hem daaruit te voorschijn kan trekken.

Dan gebruikt Zwingli een prachtig beeld. De mens is als een diepe zee. Wie zal zeggen wat er al niet in die diepten schuilt? Wie zal *die* mens leren kennen? En dan komt de sterke beeldspraak in het ontdekkende antwoord: Willen we de mens kennen, dan hebben wij '*God en Hem alleen als Duiker nodig*'. Hij alleen kan ons zeggen wat in *ònze* diepten schuilt! Hij alleen geeft een betrouwbaar rapport van wat er al niet in ons is te vinden. Om onszelf te leren kennen, hebben we dus *het geloof* nodig – niet minder dan voor de kennis van God! – het geloof in het Woord dat van God komt. Maar daarvoor is ook weer Gód nodig, die met zijn Geest ons gewillig maakt om het woord en de wet toe te stemmen. Letterlijk zegt Zwingli: 'Als het geloof ontbreekt, op grond waarvan de mens overtuigd is, dat alles wat God heeft gesproken waar is, zo zal de mens evenmin zichzelf leren kennen, als het vlees *Geest* is. Want (Rom. 3,20) door de wet is de kennis van de zonde. Maar de wet is geestelijk, wij echter zijn vleeselijk. Als de Geest nu niet over ons komt, zullen we eeuwig vleeselijk blijven. Want wij zijn verkocht onder de zonde (Rom. 7,14). Zolang als we echter vleeselijk zijn, kennen we onszelf niet. Want het vlees verwerpt *zichzelf* geenszins. Het meent zelf groot en belangrijk te zijn. Zelfs voor God handhaaft het zich. Daarom is het geloof voor de mens terwille van de kennis van zichzelf evenzeer nodig als terwille van de kennis van God'.

Wanneer we nu de *Schets* van Zwingli over de ware en de valse religie in z'n geheel doorlezen, dan moet het wel opvallen, hoe het dit thema is – voor de ware religie is kennis van God en van de concrete mens, de zondaar nodig en die kennis is alleen van God en door zijn Woord en Geest – dat Zwingli vasthoudt en dat hij in ieder onderdeel van de geloofsleer tot gelding laat komen. Hoe snel hij zijn *Schets* ook heeft geschreven en hoeveel sporen die daar ook van draagt – overlappingen en herhalingen zijn niet zeldzaam – op dit centrale punt, waar ook fundamenteel met alle humanisme wordt gebroken, is het werk van 1525 van een zeldzame consistentie en van een grote, innerlijke kracht. Voor mij persoonlijk – ik schaam me niet het te bekennen – was de lectuur van de *Schets* een ontdekking. De gestalte van Calvijn, die in de *Institutie* zijn woord spreekt, dat over de

eeuwen heen gehoor moet vinden, zet die van Zwingli in de schaduw. Maar als het nu om deze inzet van de *Schets* van 1525 gaat, dan kan het duidelijk zijn dat op dit beslissende punt duidelijk een lijn loopt *van Zwingli naar Calvijn*. Want als volgt opent Calvijn zijn uiteenzettingen in de *Institutie*: 'Nagenoeg de ganze hoofdinhoud van onze wijsheid, die verdient voor de ware en hechte wijsheid gehouden te worden, bestaat uit twee delen de **kennis van God en de kennis van onszelf**'². Men heeft voor de oorsprong van deze klassieke zin naar de christelijke oudheid verwezen, naar Clemens Alexandrinus en naar Augustinus. Ook wel naar Thomas van Aquino in de Middeleeuwen. Het is zeer wel denkbaar dat Calvijn met zijn grote kennis van de patristiek, aan Clemens en Augustinus heeft gedacht. Maar het ligt veel meer voor de hand aan te nemen³ dat hier bij de inzet van de *Institutie*, die voor heel de opbouw van dit klassieke werk beslissend is, aan invloed van Zwingli is te danken en dat temeer omdat Farel in *zijn* geloofsleer (de *Sommaire* ook van 1525) deze zelfde verbinding legt. Het komt mij voor dat Calvijn hier in een algemeen-reformatorische traditie staat⁴. Maar het was Zwingli die deze reformatorische overtuiging als eerste stem heeft gegeven. Het is ook Zwingli geweest, die in kritische confrontatie met zijn humanistische leermeester Erasmus, de kennis aangaande de mens onvoorwaardelijk heeft gebonden *aan de goddelijke openbaring* en aan de *verlichtende werking van de Heilige Geest*. Hij werd leraar in deze reformatorische traditie, omdat hij leerling geworden was – *een Schriftgeleerde in het Koninkrijk der hemelen*.

² Vergelijk in de *Institutie* verder onder meer I, 15,1; II, 1,1; II, 2,20; III, 2,14.

³ August Lang wees er in *Evangelische Theologie* in 1936 op en Locher zowel als Blanke volgen hem.

⁴ Zo schrijft ook Luther in zijn *Ennaratio* op psalm 51: 'Cognitio Dei et hominis est sapientia divina et proprie theologica' enz.

254 In het eerste gezangboek van Zürich, dat in 1598 verscheen, stonden drie liederen die aan Zwingli worden toegeschreven en wel op grond van argumenten die boven elke twijfel verheven zijn. Zwingli schreef liederen die zowel poëtisch, als in melodisch opzicht van grote kwaliteit zijn.

Zürich, een kerk zonder nachtegaal

■ Kunstzinnig theoloog

Al vanaf zijn jeugd was Zwingli intensief bezig met muziek. Zijn stem was zo fraai, dat hij van de Dominikanen in Bern het verzoek kreeg – hij was toen 12 jaar – om zich bij de orde te voegen, waar hij zich geheel aan zang en muziek zou kunnen wijden. Tijdgenoten wisten te vertellen, dat Zwingli een groot aantal muziekinstrumenten kon bespelen, vooral de luit.

Niet alleen in muzikaal opzicht, ook in de poëzie was Zwingli al vroeg bedreven. Dat blijkt met name uit twee grote gedichten die van hem bekend zijn: de in 1510 ontstane fabel van de os, waarvan een latijnse, uit 99 hexameters bestaande versie, alsmede een in zijn moedertaal, in 184 verzen gepaard rijm, geschreven vorm zijn overgeleverd en het uit 1516 daterende gedicht *Der Labyrinth*, dat uit 242 verzen bestaat. Zwingli is dus een zeer kunstzinnig man geweest en zijn kunde was alom bekend. Zo ontving hij in 1530 en 1531 van Wolfgang Capito uit Straatsburg het verzoek om liederen te sturen en ten huize van de Straatsburgse raadsheer Bernhard Friedrich Ott werden composities van Zwingli uitgevoerd. Toen in 1531 te Zürich de komedie *Plutos* van Aristophanes werd uitgevoerd, bleek Zwingli de daarbij ten gehore gebrachte toneelmuziek te hebben gecomponeerd.

■ Lieder

De drie liederen die van Zwingli bekend zijn, worden algemeen gezien als gelegenheidsliederen. In de eerste plaats is daar zijn bewerking van psalm 69, *Hilf, Gott, das Wasser*

gaht mir bis an d'Seel, bestaande uit 7 strofen van 18 regels. Zwingli koos daarmee voor een geheel eigen strofenvorm, met een melodie die typisch was voor de hofcultuur. In zijn liederen is duidelijk sprake van wat men in het Duits taalgebied de *Jamben-glätte* pleegt te noemen: een zorgvuldig overeenstemming tussen woord- en versaccent en daarmee verschilde Zwingli van de Wittenbergse nachtegaal, Luther, die, zich aansluitend bij de Meistersinger, een jambe (kort-lang) als trochee (lang-kort) kon laten functioneren – wanneer men Luthers liederen althans in dat keurslijf zou willen persen – en omgekeerd. In zijn melodieën valt een zeker stereotyp gebruik van melodische wendingen op en een grote verscheidenheid in ritmisch opzicht.

Naast de genoemde psalm schreef Zwingli het zogenaamde Pestlied *Hilf, Herr Gott, hilf in dieser Not!* Dit uit drie strofen bestaande lied heeft Zwingli volgens Heinrich Bullinger geschreven, nadat hij van de pest was hersteld. Het lied is waarschijnlijk in 1520 ontstaan. Ook de melodie is van Zwingli afkomstig. Het derde lied is het meest bekend en wordt doorgaans als het Kappeler-lied aangeduid, omdat Zwingli het in 1529 op het slagveld bij Kappel zou hebben gedicht. Het lied is in het Nederlands vertaald door Jan Wit en het is als lied 306 in het Liedboek voor de Kerken opgenomen: *Herr, nun heb den Wagen selb* (Heer, stuur zelf het schip der kerk).

Bij de twee laatstgenoemde liederen schreef Zwingli bovendien meerstemmige zettingen, die gedeeltelijk bewaard zijn gebleven. Behalve deze drie liederen heeft Zwingli mogelijk enkele melodieën geschreven. In het gezangboek van Konstanz uit 1540 komen in ieder geval twee psalmlieder van Zwingli's vriend Leo Jud voor, met melodieën die in stijl van die Zwingli zeer dicht benaderen.

Zwingli's psalm 69 en zijn Pestlied waren voor de gemeentezang minder geschikt, zodat ze in de 17e eeuw uit de Zwitserse gezangboeken verdwenen, maar het Kappeler lied heeft zich lang kunnen handhaven.

■ Theologie en muziek

Op grond van het bovenstaande zou men mogen verwachten dat Zwingli, de theoloog en de kunstzinnige – in vroeger tijd was men beide – zich bijzonder heeft ingespannen voor de gemeentezang. Niets is echter minder waar. Verschillende malen heeft Zwingli zich in felle bewoordingen tegen de kerkmuziek gekeerd¹. Enkele zeer eigenzinnige exegesen van teksten uit de Heilige Schrift waren hem vooral tot steun. Naar aanleiding van Mattheüs 6 schreef hij, dat wij, wanneer

¹ In de zogenaamde *Schlussreden*; 29 jan. 1523, 9 okt. 1523 en zijn oordeel over de priesterkleding en het gezang n.a.v. de tweede Disputatie te Zürich, 28 okt. 1523. Zie aant. 2.

we bidden, niet veel woorden nodig moeten hebben, zoals degenen die denken dat ze door hun veelheid van woorden verhoord en zoals ook in de kerken, waar men veel luiden, orgelspel, *zingen*, schreeuwen en lezen hoort, maar weinig lof aan God die in geest en in waarheid aanbeden wil worden. Het echte bidden en het zingen verdragen elkaar niet. Het bidden tot God in geest en in waarheid sluit geschreeuw voor de mensen uit. Het tempelgezag (lees: de kerkzang), dat gelijk staat aan geschreeuw, vindt slechts plaats met het oog op eigen verdienste, loon en roem. Wanneer men zich echt op God wil concentreren moet men alleen zijn. Deze concentratie wordt echter door de aanwezigheid van anderen verstoord², behalve wanneer het Woord van God verkondigd wordt. In Amos 5:23 worden we, aldus Zwingli, ook gewezen op het feit dat het gemurmel en gebrul in de kerkdiensten een verre van Gode welgevalige zaak is. Het vrome, inwendige gebed is daarentegen vele malen te verkiezen. Uit Exodus 14 weet Zwingli op te maken, dat ook Mozes zijn lippen niet bewoog. Om met God in relatie te treden heeft de mens geen woorden nodig, laat staan kunst. Gezag en muziek zijn in de kerk elementen die de relatie tussen God en mens verstoren. Wie in het openbaar bidt is een huichelaar en dit uitgangspunt past Zwingli vooral toe op de muzikanten en zangers in de mis; ze worden nog voor hun werk betaald ook! Bovendien: van het latijn dat ze zingen, verstaat niemand iets. Zwingli kent de kerkmuziek als een zaak van geldelijk gewin. Op de vraag, of het toch niet goed is om God lof te zingen, antwoordt hij, dat alleen God goed is. Wanneer het gemurmel van de psalmen goed is, moet het van God komen. Enerzijds heeft Zwingli dus bezwaar tegen de manier waarop er wordt gezongen, anderzijds staat het alleen zijn met God zo hoog in zijn vaandel geschreven, dat de kerkmuziek alleen daarom blijkaar verwerpelijk is.

Desondanks had Zwingli toch de kerkdienst nodig, wanneer de verkondiging daar centraal staat. Maar voortdurend is er de spanning tussen individu en gemeenschap. Naast Mattheüs 6 en Amos 5 worden nog andere Schriftgedeelten in stelling gebracht. Bij Colossenzen 3:16 kiest hij uitgesproken voor de verklaring 'in uw harten', in de meest letterlijke zin van het woord. We moeten God alleen met het hart zingen, dat wil zeggen dat de monden best gesloten kunnen blijven. Hier spreekt de liturgische en religieuze binnenvet: geen gezang, maar met een boekje in een hoekje en in dat hoekje is het stil en eenzaam.

■ Gemeentezang

Het zou te ver gaan, door te veronderstellen dat we hiermee de specifieke bronnen op het spoor zijn gekomen op grond waarvan Zwingli de gemeentezang heeft afgewezen. De beschreven uitvallen hebben zonder twijfel betrekking op de kerkmuziek zoals hij die in de Rooms-Katholieke Kerk van zijn dagen had leren kennen. Uit de naar aanleiding van Amos 5:23 gekozen aanduidingen blijkt, dat de muziek die daar klonk veelal van het type der muzikale dansen was. Hoe zou de profeet, zo vraagt Zwingli, reageren wanneer hij zag dat de koorheren met hun zijden hemden onder deze muziek naar het altaar gaan? *Doe van Mij weg het getier van uw liederen, het getokkel van uw harpen wil ik niet horen!*

Zwingli opponeert tegen de kerkmuziek zoals die in Zürich gebruikelijk was. De lezer moet namelijk weten, dat de Grossmünster van Zürich bekend stond als de kerk waar als in geen andere de liturgie met zeer veel pracht en praal werd gevierd. Dat dit in muzikaal opzicht met misstanden gepaard ging – daarin was Zürich geen uitzondering. Laat ons luisteren naar het onverdachte getuigenis van Johannes à Lasco, voorganger te Londen. Deze was van mening, dat de manier waarop er in de mis werd gezongen tegen de eerste twee geboden van de Wet streed: hij schreef ondermeer:

... want op dat ick noch zwijghe van de vromheit der spraken, die S. Paulus in der ghemeyner te hoopkomst der Ghemeynte verwarpt, ende is oock onghetwijfelt, niet zonder hōr godloosheit, zo beneemt het krieschen der zangheren, het bolderen, lullen, toornoyen ende rammelen der onverstandlicker worden het gantze verstandt desz, dat ghezonghen werdt: also dat waerlick schijnt, dat de psalmen daer veel meer ghedonnert ende geblāt werden dan ghezonghen, verre is het dat men zegghen mochte, ghelesen oft wtghesproken.³

Dáartegen schreef ook Zwingli en niet tegen de gemeentezang. Dat blijkt niet alleen uit zijn hierboven weergegeven mening, maar ook uit het simpele feit dat er vóór de reformatie geen sprake was van gemeentezang in de gangbare zin van het woord. Er is tot op heden geen bron bekend waaruit blijkt dat Zwingli heel expliciet de gemeentezang heeft verworpen. Daarentegen doet zich het merkwaardige feit voor – dat Zwingli's opvatting zo moeilijk verklaarbaar maakt, juist door een evident dualisme – voor, dat uit later tijd, na 1523, enkele uitspraken door Zwingli zijn gedaan die er op wijzen dat hij

² Wärest du andächtig, so wärest allein. Andacht wird durch die vile gefälscht, es sei denn, dass man die Menge des Worts Gottes berichte ... *Schlussreden*, Huldreich Zwingli. Sämtliche Werke, Hrsg. von Emil Egli etc. (Corpus Reformatorum LXXXVIII e.v.), Leipzig, later Zürich, 1904 e.v., 1463, 12-19 (Z).

³ Het gheuoelen Joannis. a Lasco/Baroens in Polen, Superintendents/der Ghemeynte der vromde= / lingen te Londen./ etc. Anno 1557. (Na de voorrede is te lezen:) Mijn verwaert is/ GOD./ Ghedruckt te Emb/ den by Cellium/Stematium// Anno. Domini/1557. den. 19. Martii.// In U.B. Gent (G 343). Zie A. Kuypers, Joannis a Lasco Opera I, Amstelodami/Hagae-Comitum 1866, pg. 81 seqq. Een dergelijk oordeel is van Erasmus bekend.

⁴ 'Quae de Cantionibus omnibus placent', Z. VIII, 276 e.v.
⁵ 'Ob lobgesang öffentlich in Verstand aller Mänschen gesungen wurdend am Suntag, ist guot und ze loben', Z. XIII 695; cf. Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie III, 1957, S. 130.

positief tegenover gemeentezang stond. Daar is in de eerste plaats Zwingli's brief van 16 december 1524 aan Franz Lambert te Straatsburg, waarin hij schrijft dat hij en zijn broeders te Zürich zich verheugen over het feit dat in Straatsburg een begin was gemaakt met het zingen van de psalmen in de Duitse taal⁴. Daarnaast hebben we een passage uit zijn vanaf 23 april 1525 begonnen preken over de psalmen. Bij psalm 92:1 is onder andere te lezen, dat de openlijke gemeentezang op zondag goed en prijzenswaardig is⁵. In het begeleidende schrijven van april 1525 bij Zwingli's avondmaalsliturgie is, in de derde plaats, te lezen dat Zwingli de gebrui-

een beoordeling van de Geneefse liturgische praxis op grond daarvan ongetwijfeld tot ernstige misverstanden leiden, wanneer men niet in rekening brengt, dat Calvijn dit ideaal niet heeft kunnen verwezenlijken. Dit geldt ook voor Zwingli, want het zou tot 1598 duren voordat in Zürich de gemeentezang werd ingevoerd.

De enige min of meer concrete aanwijzing die wel ten gunste van de gemeentezang is uitgelegd en die betrekking zou hebben op de praktijk, vindt men in Zwingli's voorstellen voor een liturgie in het klooster Rüti van de Praemonstratenzers, dat na de reformatie

Keuken in het Zwinglihuis

⁶ Damit möchten wir aber weitere gottesdienstliche Bräuche anderer Kirchen, die dort vielleicht am Platze und den Andacht zuträglich sind, so den Gemeindegesang und anders, keineswegs etwa verworfen haben. Denn wir hoffen, dass alle Pfarrer an allen Orten sich unentwegt bemühen, dem Herrn zu bauen und ihm viel Volk zu gewinnen'. Z. IV 14, 16-20.

ken van andere kerken, waaronder de gemeentezang, niet wil verwerpen⁶.

De conclusie die uit het hierboven ter sprake gebrachte getrokken kan worden is deze, dat Zwingli, wanneer hij zich negatief over de kerkmuziek uitlaat, de Rooms-Katholieke praktijk op het oog heeft, terwijl zijn positieve uitspraken betrekking hebben op de gemeentezang.

Nu is er veel voor te zeggen om de mensen te beoordelen op wat ze doen of nalaten en niet op wat ze schrijven. Wanneer Calvijn, om een voorbeeld te noemen, schrijft, dat de wekelijkse avondmaalsviering gewenst is, dan zou

onder opzicht van Zürich stond. Zwingli legde in de nieuwe orde voor het daar in te voeren getijdengebed nadruk op het lezen van en luisteren naar de Schrift. Het psalmengebed wilde hij echter uitdrukkelijk handhaven. Na het lezen van hoofdstukken uit de Bijbel moest men vier psalmen *mit einer stimm (in uni sono)*, . . . lezen⁷ en daarna *Benedictus Dominus Israel*, of *Te Deum laudamus*, eveneens *als in einer stimm*⁸ en ook *Kyrie eleeson* etc. en *Pater noster*. Zwingli gebruikt hier het verbum *cursieren* in combinatie met *in uni sono*, een technische term voor 'sprekend zingen' of 'reciteren'. Dezelfde uitdrukking vinden we in Luthers

⁷ Z IV 527, 6-10.

⁸ loc. cit.

Deudsche Messe. Deze vorm van gemeenschappelijk zingen vond Zwingli dus legitiem, maar het gaat te ver om dit advies zo uit te leggen alsof hij deze manier van zingen ook in de gemeente in praktijk heeft gebracht, zoals Markus Jenny wil⁹. Een gemeente van monniken is nu eenmaal niet in alle opzichten vergelijkbaar met een kerkelijke gemeente in de gebruikelijke zin van het woord, ook niet wanneer een dergelijk convent onder protestantse jurisdictie staat. Met deze wijsheid zijn we dus nog even ver als we waren. Men kan er nu eenmaal niet omheen: Zwingli heeft zich op geen enkele manier voor de gemeentezang ingespannen.

getwijfeld met het ander samen.

Zwingli legt bijvoorbeeld de bekende teksten Colossenzen 3:16 en Efeze 5:19 uit ten gunste van de individu. De kontekst en ook de teksten zelf maken evenwel duidelijk dat er gesproken wordt met het oog op de gemeente. Verder wist Zwingli blijkbaar niets te beginnen met de verschillende plaatsen uit het Oude Testament waar ons wordt meegedeeld dat de regeling van de kerkmuziek hoog aangeschreven moet staan. Niet voor niets wordt in de Openbaring aan Johannes de hemelse liturgie beschreven met termen die aan het Oude Testament zijn ontleend. Bovendien heeft het de Heilige Geest goed

⁹ Markus Jenny, *Zwinglis Stellung zur Musik im Gottesdienst*, Zwingli Verlag Zürich, 1966, S. 27.

Woongedeelte in het Zwinglihuis

■ Beperkte exegese

Men heeft allerlei redenen bedacht ter verklaring van Zwingli's standpunt. Zwingli zou voorzichtig willen zijn in de moeilijke situatie die in verband met de activiteiten van de dopersen was ontstaan, of: zijn grote kunstzinnigheid zou de ongecultiveerde gemeentezang niet hebben verdragen. Uit Zwingli's eigen geschriften is echter nergens iets te lezen dat in deze richting zou kunnen wijzen. Zijn nalatigheid met betrekking tot de gemeentezang is vooral verklaarbaar uit zijn spiritualistisch gekleurde opvattingen en zijn gekunstelde exegese van een te beperkt aantal teksten uit de Schrift. Het één hangt on-

gedacht om een heel Bijbelboek aan de gezongen lof te wijden. En dit onderdeel van de liturgie zal uiteindelijk de langste adem blijken te hebben. Dit alles is niet binnen het gezichtsveld van Zwingli gekomen; hij heeft er althans niet naar gehandeld.

Het is of vader Brakel Zwingli op het oog had, toen hij schreef:

*Hebt gy geen lust aen zingen/ wat sult gy dan in Kerk en Hemel doen? En soo gy begeerte hebt om dan den Heere te verheerlyken met het eeuwig Hallelujah/ begint het dan nu op aerden*¹⁰.

¹⁰ Wilhelmus à Brakel, *Redelijke Godsdienst II*, Rotterdam 1700, pg. 507

J. R. Luth

258 *Het is een bekend gegeven dat er een positieve verwantschap heeft bestaan tussen het humanisme van omstreeks 1500, als deze geestesrichting oproept tot terugkeer 'naar de bronnen' ('ad fontes'), en de beginnende reformatie van Luther, Zwingli en Calvijn. Alle drie 'grote' reformatoren hebben niet slechts de geschriften van de 'grote' humanist gelezen en zo diens persoonlijke invloed ondergaan, maar ze hebben in zekere zin ook de vruchten kunnen plukken van de toen veranderende geesteshouding die accenten legt op vrijheid, individualiteit en kritisch denken tegenover de heersende rooms-katholieke kerk.*

Zwingli en Erasmus

■ Terreinverkenning

Van alle hervormers is het Zwingli geweest die het duidelijkst de invloed van Erasmus onderging. Zo zelfs dat er een traditie heeft bestaan die Zwingli mét Erasmus tot voorlopers van een vrij en ondogmatisch christendom maakte met vertakkingen naar een arminiaans-vrijzinnige richting. Zwingli zou ook vooral door Erasmus sterk gestimuleerd zijn tot een volstrekt pacifisme: een afwijzen van (ook rechtvaardige) oorlogen en het verafschuwen van de oorlogsmentaliteit.

Intussen doet zich hier al één probleem voor: Zwingli is kennelijk niet zo'n consequent volgeling van Erasmus geweest, want hij trekt in oktober 1531 mee ten strijde tegen de roomse kantons in de slag bij Kappel. Daarmee zou dan in verband kunnen staan het oordeel dat Erasmus neerschreef toen hij hoorde van de dood van de Zwitserse hervormer en kort daarna van diens medestander Oecolampadius in Basel: 'Het is goed dat die beide coryfeeën omgekomen zijn, Zwingli in de slag, Oecolampadius spoedig daarna aan de koorts en aan een gezwel. Als Mars, de oorlogsgod, hun gunstig gezind was geweest, was het met ons gedaan geweest'. Een vernietigender oordeel is nauwelijks denkbaar.

Toch blijven veel schrijvers – en niet alleen vrijzinnige – erop wijzen, dat Zwingli zijn leven lang waardering heeft gehad voor Erasmus en zijn leer. Als voorbeeld noemt men zijn typisch christen-humanistische uitspraak in de '*Fidei expositio*' (Uiteenzetting van het christelijk geloof) van 1531, wanneer Zwing-

li aan de humanistische koning Frans I schrijft, dat God niet alleen Abraham, Izaäk en Jakob, en Petrus en Paulus heeft uitverkoren, maar ook Herkules, Theseus, Sokrates en andere heidense wijzen. Dat Zwingli deze gedachte overigens ontleend kan hebben aan Griekse apologeten uit de tweede eeuw, wordt wellicht gemakshalve over het hoofd gezien.

Uit het bovenstaande mag blijken dat het nuttig kan zijn de verhouding humanisme-reformatie eens nader onder ogen te zien. Immers, hoe kunnen we Zwingli nog waarderen als hij maar een 'halve' reformator is geweest?

■ Kernpunten

De invloed van Erasmus op Zwingli betreft een groot aantal onderwerpen. Zowel uit de filosofie, de kerkleer als het leven van de christenen. Wij zullen ons hoofdzakelijk beperken tot het pacifisme, al beseffen we dat dit onderwerp nooit geïsoleerd kan worden van de rest van Erasmus' denken. Zo is er grote invloed van Erasmus' uitgave van het Nieuwe Testament in de Griekse tekst uitgegaan op Zwingli. Hij heeft eveneens van Erasmus een symbolische opvatting overgenomen m.b.t. het misoffer. Breekpunten werden met name de kwestie rond de Duitse rijksridder Ulrich von Hutten (1523) en Zwingli's kritiek op Erasmus' leer van de vrije wil, nog voordat Luther er tegen in het geweer kwam (1525).

Deze principiële verwijdering is voor Erasmus aanleiding geweest om alle brieven die hij van Zwingli had ontvangen, te vernietigen. Zwingli heeft de brieven van Erasmus wel bewaard.

■ Erasmus ook reformator?

Voor we op het eigenlijke onderwerp, het pacifisme, ingaan, willen we trachten tot een plaatsbepaling te komen van de persoon en het werk van Erasmus. Immers, als Huldrych Zwingli hem in het vroege voorjaar van 1516 opzoekt in Bazel, wie is dan de man die zoveel aantrekkingskracht uitoefent op de pastoor van Glarus?

De in Rotterdam geboren priesterzoon (1469?) heeft na een opleiding tot geestelijke, naam gemaakt als groot kenner van de klassieken. Hij is bovendien een reislustig iemand, die Engeland evengoed bezoekt als het warmere Italië. Overal krijgt hij vrienden. Als hij later een reis langs de Rijn maakt, staat hem overal groot eerbetoen te wachten. Hij is de ontdekker van nieuwe wijsheid in oude geschriften. Zijn '*Adagia*' vermelden

talrijke oude, wijze spreuken die de geleerde mens-van-nu kunnen opbeuren uit zijn dor en droog bestaan. Neem de wijze lessen van de Oudheid aan en uw leven zal weer nieuwe glans krijgen! Combineer ze met de wijsheid van Christus, dan zal de hele wereld merken hoe goed het is op deze aarde te wonen. Laat liefde, vrede en humanitas heersen, zodat de mensheid wordt wedergeboren tot een nieuw én hoger leven.

Dat is het ene deel van de boodschap van Erasmus. Hij is de wegwijzer en vraagbaak voor de (geleerde) wereld geworden.

Maar er volgt onmiddellijk kritiek op: op kerk, kerkleer en moraliteit. In 1508 schrijft Erasmus zijn '*Moriae encomium*' (De Lof der Zotheid) en hij veegt daarin de vloer aan met de dwazen die zich hullen in monnikspijen. Hij neemt geen blad voor de mond: godgeleerden, hovelingen, bisschoppen, kardinalen, pausen en vorsten krijgen elk hun beurt.

Volgens Erasmus zit de kerk vastgeklonken aan het starre kerklatijn, maar geef haar de levendigheid van Cicero's latijn terug.

De kerk zit vastgeroest in scholastiek, maar bevrijd haar toch met Plato en het Nieuwe Testament. Ga terug naar de bronnen: ad fontes! Wat kan een ontmoeting met oude Grieken en Romeinen, en ook met kerkvaders, verfrissend en gezondmakend werken.

Erasmus hoopt op herstel van drie dingen. Hij schrijft in 1516 aan paus Leo X: dat dit nodig is t.a.v.: 1. de ware christelijke vroomheid; 2. de studie der beste wetenschappen; 3. de duurzame eendracht van alle christenen.

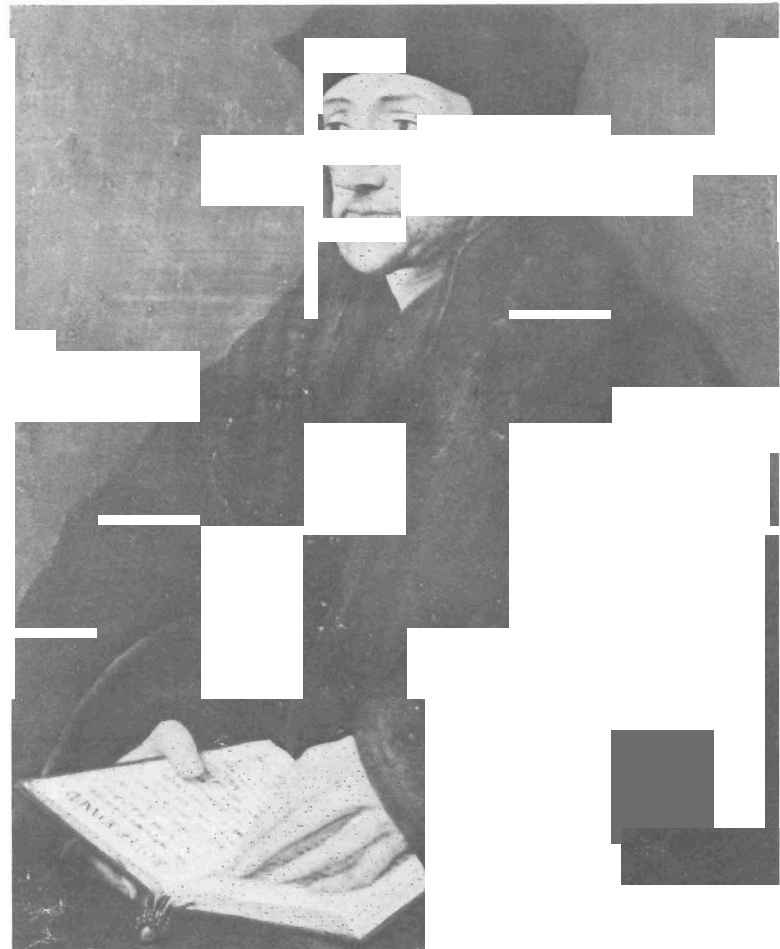
En wat is het goed dat de boekdrukkunst is uitgevonden. Nu kan de kerk des te beter haar opvoedende taak uitvoeren – als ze maar wil!

Erasmus staat omstreeks 1516 op het hoogtepunt in zijn leven. Zijn actie-radius wordt in dat jaar bijzonder groot door de uitgave van het *Nieuwe Testament*, en zal nog groter worden naarmate hij meer bronnenpublicaties uitgeeft in de volgende jaren.

Maar hoe hij ook verandering en verbetering in kerk en wereld bepleit, – men spreekt wel van 'reformatio' – hij is toch niet de eerste geworden die de waarheid van de Schrift consequent trouw blijft en vanuit een nieuwe gehoorzaamheid een nieuwe kerkelijke eenheid zoekt. Wat Luther vanaf 1517 doet en wat Zwingli in de jaren '20 zal bewerken: reformatie van de kerk vanuit het 'sola scriptura' – en dus de breuk met Rome, dát

zal de grote humanist weigeren! 'Ik heb liever de haat van heel Duitsland op mij willen laden dan uit de gemeenschap der kerk te scheiden', schrijft Erasmus in 1528.

Toch hebben we te bedenken dat men in 1516 grote verwachtingen koestert van Erasmus' reformatische inzichten. Hij kan de stoot tot reformatie geven. Maar hij is ten diepste een weifelaar. En dat niet alleen: zijn principe van terugkeer naar de bronnen, zowel heidense als christelijke, maakt het onmogelijk tot een echte keus te komen. Hij is niet de man die zich met grote overgave gewonnen geeft aan de éne waarheid die in Christus is. Gods genade en waarheid zijn

Erasmus.
Portret van Holbein
(Museum, Chartres)

niet voor hem, maar voor de reformatoren het licht geweest dat hen leidde naar een waarachtige hervorming van kerk en kerkleer. Erasmus blijft tenslotte zelfs het leergezag van Rome erkennen. L.J. Rogier schrijft, 'dat hij het goddelijk gezag van de kerk van Rome ook innerlijk aanvaardde'. Hoe stug dit ook lijkt, het is ook een bekend gegeven dat de begrafenis van Erasmus in 1536 in het reformatische Basel plaats

vindt, waar een gereformeerde voorganger – Oswald Myconius – de lijkrede houdt. En Erasmus heeft zijn vermogen bij testament ter beschikking gesteld aan een tehuis voor studenten aan de gereformeerde universiteit. En hoe Rome eigenlijk over hem denkt, wordt duidelijk uit het besluit van het concilie van Trente dat de boeken van Erasmus op de index plaatst.

■ **Erasmiaans pacifisme**

Eén gedicht van Erasmus heeft Zwingli bijzonder getroffen: de '*Expostulatio Jesu*', een 'klacht van Jezus aan de mens, die door eigen overmoed verloren gaat'. Het is uitgekomen in 1514 en telt 186 versregels.

Hierin legt Erasmus zó de nadruk op Christus, Die alleen de bron van alle goed is, dat dit gedicht Zwingli, naar hij later verklaart, tot het ware geloof in de middelaar en redder Christus heeft gebracht.

Heel duidelijk komt erin, dat Christus de enige is, die het heil en de vrede brengt. Zowel vrede in het hart, als vrede in de wereld. Christus is de schenker en het fundament van de vrede.

Prachtige zinnen met bijbelse motieven.

Maar om hieruit de concluderen tot Erasmiaans pacifisme gaat te ver. We zullen eerst moeten letten op andere uitlatingen van de humanistische christen over oorlog en vrede. En daarbij ook letten op de samenhang met zijn overig denken.

Voordat in 1514 de '*Klacht van Jezus*' verschijnt, is Erasmus' kritiek op het oorlogsbedrijf al duidelijk geformuleerd. Allereerst in zijn '*Enchiridion militis christianae*' (Het handboek – ook dolk! – van de christen-soldaat) uit 1503. Daarin keurt hij elke oorlog af en stelt dat zelfs een rechtvaardige oorlog niet gevoerd kan worden in deze verloren wereld. Eén strijd kent Erasmus slechts: de strijd tegen zichzelf! Die strijd brengt ons bij Christus. En Christus leidt ons tot een edele, oprechte mensheid.

In '*Lof der Zotheid*' (1508) neemt Erasmus ook de oorlog op de korrel. In hoofdstuk 23 luidt het als volgt: 'Is niet de oorlog het zaad en de bron van alle hooggeprezen daden? Maar is er nu wel iets zotters te bedenken dan om de een of andere oorzaak zulk een strijd te ondernemen, waarbij elk van beide partijen altijd meer schade dan voordeel heeft?' De oorlog is onzinnig, onmenselijk. Dit 'voortreffelijke' beroep wordt gelukkig niet uitgeoefend 'door de naar hun studeerlamp riekende wijsgeren'.

In hetzelfde jaar laat Erasmus in Venetië bij drukker Aldus Manutius de '*Adagia*' ver-

schijnen. In deze sprekenverzameling komt de bekend geworden zinsnede voor: 'Zoet is de oorlog voor wie hem niet kennen, maar wie hem kent, vreest, dat hij zal losbreken'. Deze gedachte wordt in 1515 breder uitgewerkt en de toen ontstane uitgave is dan ook gauw te vinden in Zwingli's bibliotheek. En we weten dat Zwingli dit werk intensief heeft gelezen. Hij onderstreepte heel wat zinnen, bijvoorbeeld:

'Wat is de oorlog anders dan een algemene moord op velen?' En:

'De oorlog stort een stroom van onheil over het mensenleven'.

En Zwingli zal met instemming de woorden van Erasmus begroeten, als deze in zijn '*Institutio principis christianae*' (De opvoeding van een christelijk vorst) schrijft: 'Een goede vorst mag alleen dán de verantwoordelijkheid van een oorlog op zich nemen, als hij eerst alles heeft beproefd om hem te vermijden'.

Op een andere plaats, in '*Julius Exclusus*' (Julius uitgesloten), schrijft Erasmus, dat er voor paus Julius II geen plaats in de hemel is, omdat hij z'n leven lang oorlogen gevoerd heeft.

In al deze geschriften is Erasmus' afkeer van oorlog en zijn heftig verlangen naar vrede duidelijk aanwezig. Kort samengevat kunnen we zijn pacifisme op twee manieren geargumenteerde zien: a. vanuit het humanum: de mensheid is toch geschapen voor goedheid, liefde en vriendschap? Waarom dan die oorlogen? b. vanuit de christologie: Christus is de vrededorst! Hij voedt de mensheid op tot waar geluk en echte vrede.

Erasmus ziet Christus dus als de grote leermeester en opvoeder. Hij verwacht ook veel van de opvoedbaarheid van de mens. Als men maar duidelijk geconfronteerd wordt met de verschrikkingen van de oorlog, dan zal het kwaad – door het goede voorbeeld van Jezus – vanzelf wel wegsterven.

Daarin is Erasmus de humanist, die niet doorstoot tot de kern van het kwaad: de doorwerking van de zonde in elk mensenleven. Hij vat de genade op als een hulpmiddel om weer op de goede weg te komen. Iemand die zo blijft redeneren, gaat voorbij aan de werkelijke diepte van de ellende, die kent niet het ware fundament onder de vrede: het schuldaitdelgend offer van Christus als betaling voor de zonden van de gehele wereld. Hij zal op het pad van oorlog naar vrede zich als maar afvragen waarom het geweld steeds weer de overhand krijgt. Hij droomt intussen een boze droom.

In latere uitgaven van Erasmus, bijv. in zijn

'Querela Pacis' (De klacht van de vrede), kan hij het niet meer met elkaar rijmen dat een soldaat het 'Onze Vader' op de lippen neemt. Hoe kan die soldaat bidden 'Uw wil geschiede', als hij weet dat God vrede wil en intussen zélf voorbereidingen treft voor oorlog? Een christen-soldaat? Nee, die kan niet bestaan. Christelijk geloof en oorlog zijn vreemden voor elkaar.

■ Zwingliaans patriottisme

Zwingli is als jonge pastoor dus beïnvloed door Erasmus. Maar dacht hij al niet enigszins in de richting van pacifisme? We zullen dat bezien. In 1510 schrijft hij het *'Fabelgedicht van de os en andere dieren'*. Dit is onder vrienden verspreid en niet in druk uitgegeven.

Hierin treedt de herder (een geestelijke) op die als waakhond de os (het Zwitserse volk) waarschuwt voor de betovering van het vreemde geld. De os wordt bedreigd door een leeuw (de Duitse keizer) en door een luipaard (de Franse koning) en ook door een sluwe vos (Venetië). Deze allegorie gebruikt Zwingli tegen het 'Reislaufen' (het gaan in vreemde krijgsdienst) en het 'Pensionwesen' (het zich verhuren voor geld). Buitenlandse vorsten doen graag een beroep op de Zwitsers, omdat ze goede infanteristen zijn. En de hoge heren betalen goed!

Zwingli is van deze praktijken niet gediend. Behalve in het geval de paus om hulp vraagt. Voor hem maakt hij een uitzondering. Dat is in 1510 paus Julius II, die door Erasmus juist wordt verfoeid. Hij kan rekenen op de Zwitsers en de infanteristen krijgen van de paus de eretitel: bevrijders van de kerk. Zwingli wordt bedankt voor de steun in de vorm van een jaargeld van maar liefst 50 gulden. In 1512 gaan de Zwitsers weer voor Julius II het slagveld op – en Zwingli gaat zelf mee als aalmoezenier. Ze winnen de slag tegen de Franse koning, bij Novara.

In deze jaren is er dus van pacifisme maar weinig sprake bij Zwingli. Het vechten voor vreemden keurt hij af, maar kerk en eigen vaderland verdedigen, is volgens Zwingli plicht.

Dit wordt anders in 1515. Hij neemt kennis van Erasmus' ideeën. Maar van minstens zo grote betekenis is de nieuwe veldtocht van de Zwitsers voor de nieuwe paus Leo X, die eindigt in een verschrikkelijke nederlaag bij Marignano, september 1515. Ook daar is Zwingli getuige van de slag. Hij treurt mee om de 8000 doden en de vele duizenden gewonden. En hij heeft tot taak om de dood van vele parochianen thuis te melden en de achtergeblevenen pastoraal te begeleiden.

Hij is er kapot van. En dan is er voor hem nog iets: de morele gevolgen van dit oorlogvoeren, zoals wraak- en roofzucht, verwildering en losbandigheid. Het is allemaal even erg. Voor Zwingli is er maar één conclusie: Dit nooit weer! Dan maar geen dienst meer bij de paus.

Hij schrijft zijn boodschap neer in een nieuwe fabel: *Het Labyrinth* (1516), 242 versregels lang. Ook dit werk heeft Zwingli niet in druk uitgegeven. De inhoud is ontleend aan de uit de Griekse oudheid bekende Theseus-sage. Daarin weet de Atheense held het monster, de Minotaurus, te overwinnen door middel van de draad van Ariadne. Zwingli stelt de wereld voor als een labyrinth vol schande, zonde en laster. Men kan daaruit bevrijd worden door de draad van Ariadne, dat is het gezond verstand én het christelijke ethos. De held Theseus wordt, als de man die zich op-offert om zijn volk te redden, door Zwingli min of meer gelijkgesteld met Christus. Diens offerdood is immers de grootste liefdesdaad voor de mensheid geweest. In naïeve ongecompliceerdheid staat hier een heidens motief naast het centrale motief van het christelijk geloof! We kunnen hieruit concluderen dat Zwingli zich hier een waardige discipel van Erasmus betoont.

Intussen is men in de parochie Glarus tot een heel andere conclusie gekomen: we moeten in 't vervolg maar aan Franse kant meevechten. Daarom wordt het voor Zwingli moeilijk daar te blijven. Hij vertrekt naar Einsiedeln, tijdelijk, en neemt zijn intrek in een klooster.

■ De weg naar de reformatie

Hier ondergaat Zwingli nog één keer sterke invloed van Erasmus. Maar nu is dat een invloed die zelfs grotere gevolgen krijgt dan Erasmus wenselijk acht. Zwingli gaat het Nieuwe Testament bestuderen. Hij schrijft hele brieven van Paulus in de Griekse tekst over. Hij leert ze van buiten! Het Woord van God gaat voor hem open. En hij neemt stelling tegenover Erasmus' bijbelverklaring door middel van de allegorie. Zwingli stelt dat de Schrift zich zelf uitlegt! Dit is een voluit reformatorisch Schriftprincipe en het blijft Zwingli beheersen zijn leven lang.

Intussen blijft hij lezen: uitgaven van Erasmus, werken van de kerkvader Augustinus, enz. Zijn geloof wordt verdiept en zijn kritiek op Rome begint steeds meer te rijpen. We noemen – zonder het verder uit te werken – zijn protest tegen aflaten, relikwieënverering, beeldendienst, celibaat, kloosterwezen en heiligenverering. Steeds sterker wordt bij Zwingli de argumentering vanuit de Bijbel. Het erasmiaanse denken wordt er steeds

meer door verdrongen. Het Woord van God neemt de allesbeheersende plaats in en corri-geert zijn denken op vele punten.

Vanaf 1 januari 1519 breekt Zwingli met het pericopenstelsel en volgt de methode van de 'lectio continua': hij behandelt op de preekstoel – nu in Zurich – een bijbelboek van a tot z. Zo straalt er hemels licht op alle problemen in kerk en samenleving.

Hij wil graag Erasmus in Zürich laten delen in de vreugde van de herontdekking van het bevrijdende Woord van God. Erasmus krijgt op instigatie van Zwingli het burgerrecht van Zürich aangeboden. Maar hij weigert.

De afstand wordt groter door Erasmus inhumane houding tegenover de in nood verkerende rijksridder Ulrich von Hutten. Als Erasmus hem geen hulp wil verlenen, dat doet Zwingli het. Erasmus wil zich niet branden aan een lutheraan die ook nog tegen de keizer strijdt.

De breuk met Rome volgt ook: het pauselijk jaargeld mag voortaan in Rome blijven. En de stad Zürich neemt het besluit om geen militaire dienst ooit weer toe te staan aan vreemde vorsten, ook niet aan de paus, januari 1522.

Maar wat boven ál gaat is de vrijheid van het vaderland. Zwingli is weer patriot geworden. Sterker!, hij wil de zaak van het evangelie verdedigen. De vrijheid van de evangelieverkondiging is hem uit het hart gegrepen. Hij zal die vrijheid dienen: zowel met de wapenen van de Geest als hij de kansel in de Grossmünster beklimt, als ook met politieke middelen. In zijn boekje *'Die göttliche Ver-mahnung an die Eidgenossen zu Schwyz'* uit 1522 wordt dat duidelijk gesteld. Hij blijft oorlog erg vinden, hij verafschuwt de praktijken op het slagveld. Maar oorlog kan geboden zijn als de vrijheid van het evangelie in geding is.

In dat kader heeft Zwingli zich persoonlijk ingezet tot het opstellen van een veldtochtsplan in 1528. Militaire deskundigen komen ook nu nog tot de conclusie dat dit plan getuigt van een goed inzicht in strategie. Zwingli's inzet voor de verdediging van de reformatie is in 1531 zijn einde geworden toen hij gedood werd op het slagveld bij Kappel op 11 oktober.

Samenvattend:

Als pastoor in Glarus is Zwingli een trouw patriot en even trouw in het dienen van de paus. Door Erasmus is hij overgehaald tot

een vérgaand pacifisme vanuit humanistisch-christelijke motieven. Door het Woord van God leert hij zich in te zetten voor kerk en vaderland door prediking en – als 't moet – in het harnas.

De priester van Glarus werd humanist; werd bijna pacifist, maar bleef patriot; de vrede-minnaar werd strijdend reformator – door God geleerd.

H. Veldman

Literatuur:

- C. Augustijn, Erasmus. Vernieuwer van kerk en theologie. Baarn 1967.
J. Courvoisier, Zwinglis Tod im Urteil der Zeitgenossen. In: Zwingliana, Band XV, p. 607-620.
O. Farner, Huldrych Zwingli. 4 delen. Zürich 1943-1960.
H. Holborn, Ulrich von Hutten. Göttingen 1968.
J. Huizinga, Erasmus. In: Verzamelde werken, deel VI. Haarlem 1950.
E. Künzli, (Hrsg.), Huldrych Zwingli: Auswahl seiner Schriften. Zürich/Stuttgart 1962.
G.W. Locher, Zwingli und Erasmus. In: Zwingliana, Band XIII, p. 37-61.
G.W. Locher, Die Zwinglische Reformation im Rahmen der europäischen Kirchengeschichte. Göttingen und Zürich 1979.
D. Nauta, Calvin en Erasmus. In: Opera Minora. Kampen 1961, p. 1-12.
M.A. Nauwelaerts, Erasmus. Bussum 1969.
W.H. Neuser, Die reformatorische Wende bei Zwingli. Neukirchen-Vluyn 1977.
J. Rogge, Zwingli und Erasmus. Die Friedensgedanken des jungen Zwingli. Stuttgart 1962.
L.J. Rogier, Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de 16de en de 17de eeuw. Deel I. Amsterdam/Brussel 1964.
K.M. Witteveen, Het evangelie tussen pacifisme en geweld. Huldrych Zwingli. Kampen 1974.
C. van der Woude, Het oorlogsprobleem in de tijd der reformatie. In: Christendom en oorlog. Kampen 1966, p. 95-117.

ADVERTENTIE

GOED/KOPIE VAKANTIE
IN EIGEN SFEER?

ADVERTENTIES OVER
**RUIL
HUUR
VERHUUR**

vindt of plaatst U in onze
ruil- of verhuurgids.

Vraag eens een
GRATIS verhuurgids!

BURO **REFO**
Vakantie-advertentie-centrale
voor de Gereformeerde Gezindte
Tel. 01749-12815 (v.d. Kooij)

ze gingen lezen uit de Thora. Ik snap niet, waarom zij niet gewoon Wet kunnen zeggen. Kort geleden hoorde ik in een radiodienst de dominee niet zeggen: Jeruzalem. Neen, hij zei: Jeroeschalajim. Dat klinkt heel interessant, maar het is gewoon nonsens. Zegt hij ook Paris i.p.v. Parijs? Of Berlin i.p.v. Berlijn?

Maar het ergste wat ik ontmoette was in een liturgie van een Avondmaalsdienst. Daar wordt niet meer gesproken van votum en groet, maar van bemoediging en drempelgebed. Dan volgt introitus, enz., wat een gewoon mens nog begrijpen kan. Maar dan komt het H. Avondmaal. Dan de geloofsbelijdenis van Nicea, die door de gemeente hardop meegesproken moet worden. Zelf vind ik dat gezamenlijk hardop spreken niet meer dan gebrabbel, maar anderen vinden het prachtig; smaken verschillen. Dan komt het: beurtspraak en pefatie, sanctus, benedictus: gemeentezang.

Mijn smaak verschilt hierin niet van die van ds Jongeboer. Vervolgens deelt hij mee wat hij als 'tafelgebed' hoorde:

Het luidt als volgt:
Ja, gezegend is Hij, die komt, zacht zinnig onder de mensen,
met het geheim van de aarde op de tong,
de besnedene van hart,
die de wil van God tot de zijne maakt,
toegenegen en ootmoedig,
de Mensenzoon, aan wie gegeven wordt
heerschappij en glorie en het koninkrijk:
Dat Hem alle volken zullen eren.

De rest van het gebed is voor iedereen duidelijk, zodat ik het niet behoef te citeren.
Voor de viering zingt de gemeente nog Agnus Dei.

Verder gaat alles in zoverre gewoon, dat als merkwaardig nog kan worden vermeld, dat de gemeenteleden ter viering van de maaltijd worden uitgenodigd om gezamenlijk een grote kring te vormen langs de wanden van de kerk. En letterlijk staat er: 'Wij vieren hier de dankzeggingsmaaltijd als open Avondmaal'.

De conclusie is:

Ik wil op dit alles alleen maar zeggen, dat men op deze wijze de kerk binnen de kortste tijd leegpreekt. De meeste mensen moeten van deze vreemde elementen niets hebben.

Ziek zijn en beter worden

Onder dit opschrift schrijft ds C. Jongeboer in Hervormd Weekblad:

Men zegt weleens, dat mensen op hun ziekbed veel bidden, veel gemeenschap met God hebben. Ik denk, dat zij, die dat zeggen, zich vergissen. Een mens op zijn ziekbed heeft veelal zoveel met andere dingen te maken en is vaak zo ziek, dat hij of zij alleen maar passief ligt te liggen. Het denken is versmald en richt zich op datgene wat met het ziek-zijn samenhangt. En pas als het herstel is ingetreden realiseert de zieke zich wat er gebeurd is.

Dat mensen zich op het ziekbed bekeren lijkt me dus een verhaal, wat misschien wel een keer waar kan zijn, maar meestal niet. Daarom is de tekst uit Prediker 12 zo waar: 'Gedenk dan uw Schepper in uw jeugd jaren, eer dat de kwade dagen komen'.

Ik zou ook de dominees willen aansporen om het ziekenbezoek niet te vergeten. Want juist dat bezoek kan ertoe bijdragen, dat de zieke even uit de kleine kring gehaald wordt, waar hij in verkeert en er blijft dan dankbaarheid over voor het uitzicht, dat het gesprek, het korte Schriftgedeelte, dat gelezen werd, en het gebed, schonken.

Opmerkingen die alle overweging waard zijn!

De luimen van dominees

In Hervormd Weekblad deelt ds. C. Jongeboer mee wat hij zoal is tegengekomen in kerkdiensten. Volgens hem beleeft men in 'de preekherenwereld de raarste dingen'. Voorbeelden:

Zo hoorde ik vaak predikanten zeggen, dat

W. G. de Vries